

Рівненський державний гуманітарний університет

Філологічний факультет

Кафедра української мови

Дипломна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

**ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ВАСИЛЯ
ШКЛЯРА**

Виконала здобувачка вищої освіти

II курсу групи У-62 спеціальності

035 Філологія спеціалізації

035.01 (Українська мова та література)

Ольга ЗАХАРЧУК

Керівник – Юлія РИЧАГІВСЬКА,

кандидат філологічних наук, доцент

Рецензент – Людмила АРТЕМЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент

Рівне – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ В НАУЦІ.....	10
1.1. Поняття про діалектизм.....	10
1.2. Різновиди діалектизмів.....	12
1.3. Аспекти дослідження діалектної лексики в мовознавстві.....	15
1.4. Вивчення діалектизмів у сучасній художній літературі.....	18
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В РОМАНАХ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ТРОЩА» ТА «МАРУСЯ».....	24
2.1. Діалектна основа романів «Троща» та «Маруся».....	24
2.2. Структурно-семантичні особливості діалектизмів у творах автора...26	
2.2.1. Власне лексичні діалектизми.....	27
2.2.2. Морфологічні діалектизми.....	30
2.2.3. Фонетичні діалектизми.....	33
2.2.4. Діалектні фразеологізми.....	37
2.2.5. Словотвірні діалектизми.....	40
2.2.6. Етнографічні діалектизми.....	41
2.2.7. Семантичні діалектизми.....	42
2.2.8. Акцентні діалектизми.....	42
2.2.9. Ономастичні діалектизми.....	43
Висновки до розділу 2.....	45
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ТВОРАХ АВТОРА.....	47
3.1. Лінгвостилістичний потенціал діалектизмів.....	47

3.2. Функції діалектної лексики у романах «Троща» і «Маруся».....	53
Висновки до розділу 3.....	57
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Актуальність роботи. Діалектна мова – об’єктивне явище, зумовлене дією внутрішніх та зовнішніх чинників. Саме для неї властива тенденція до економії й уніфікації мовних засобів, до системності на всіх мовних рівнях, до розрізнення найменувань з різною внутрішньою формою та емоційно-експресивною маркованістю.

Народна мова має місцеві відмінності на різних етнічних територіях, а в ході свого розвитку вона набуває особливої форми – літературної. Українська літературна мова, крім того, що базується на народній основі, навіть на сучасному етапі, продовжує живитися з джерел народної мови й збагачується діалектизмами. Ось чому для творчого оволодіння літературною мовою надзвичайно важливе глибоке розуміння народної мови (принаймні одного з її діалектів).

Дослідники наголошують, що літературна форма національної мови й територіальні діалекти взаємно впливають одне на одне. У результаті діалектне мовлення також модифікується, проте не зникає. Причому різні рівні діалектної системи неоднаково реагують на вплив літературної мови: якщо лексична система більш відкрита для поширення інновацій, то, наприклад, фонетичний рівень зазнає впливу (точніше, сприймає його) значно повільніше.

У часи відновленої незалежності в нашій державі цілком прогнозовано посилилася увага до народного мовлення не лише з боку науковців, а й з боку суспільства, з боку пересічних громадян. Усе більше людей цікавляться мовними особливостями українських регіонів. Такий попит аудиторії спричинив появу відповідного культурного контенту в мережі Інтернет і на телебаченні. Говіркове мовлення почало звучати також у кіно,

діалектизми стали потрапляти в пісенну творчість сучасних гуртів, у виступи артистів популярних розважальних шоу тощо.

Сьогодні діалектне мовлення вважають рівноправним виявом національної мови, поряд із літературно-нормативною формою, та все частіше використовують у літературній творчості. Відомі письменники сучасності Софія Андрухович, Юрій Винничук, Мирослав Дочинець, Володимир Лис, Марія Матіос, Тарас Прохасько, Василь Шкляр та ін. з виражальною метою щедро вводять у художню прозу різнорівневу лексику з територіальних діалектів. У своєму поетичному мовленні Сергій Жадан, Іван Малкович, Тарас Мельничук, Петро Мідянка також послуговуються говірковими елементами.

Функціонування діалектизмів у художній літературі в різний час було предметом дослідження, наприклад, у працях Г. Аркушина, Т. Бикової, В. Грещука, В. Грещук, П. Гриценка, В. Грищука, Ю. Громика, А. Зеленька, С. Єрмоленко, Ю. Калимон, Ж. Колоїз, П. Лизанця, І. Матвіяса, Л. Пени, Н. Руснак, Л. Спанатій, Т. Ткаченко, І. Ціхоцького, О. Шлемко, А. Яворського та ін.

Проблема актуальна й нині, адже упродовж останніх десятиліть усе ще звучать різні думки науковців із приводу того, чи доцільно й необхідно вживати діалектну лексику в мові художніх творів, якою мірою варто вводити в белетристику територіальні діалекти.

У цьому контексті нам видається слушною думка Б. Кобилянського, який зазначав, що вживання діалектизмів у мові художніх творів виправдано, якщо вони «необхідні для кращої характеристики зображуваних осіб, сцен, подій <...>, не затемнюють зміст твору, кількісно і якісно не порушують художньо-естетичних вимог твору» [15, с. 38].

Тема магістерської роботи пов'язана зі встановленням особливостей функціонування діалектної лексики у художній прозі сучасного українського письменника Василя Шкляра.

За нашими спостереженнями, у творах сучасної української літератури досить частотні лексичні елементи, які виходять за межі літературної норми. Значним виражальним потенціалом наділені, зокрема, діалектизми. Діалектна лексика різних мовних рівнів особливо природна в мовленні персонажів, проте й авторська мова також може зазнавати впливу того чи того говору.

Нашу увагу привернули діалектизми у творах «батька українського бестселера» Василя Шкляра. Письменник походить із Лисянського району, що на Черкащині, де побутує середньонаддніпрянський говір південно-східного наріччя, на базі якого свого часу розвинулася нова українська літературна мова.

Ми спостерегли, що у своїй прозі Василь Шкляр активно використовує діалектизми, вкладаючи їх не лише в уста персонажів, а навіть в уста автора. Про це свідчить, наприклад, назва одного з творів письменника – «Троща». Це діалектизм, який побутує в наддністрянських говірках південно-західного наріччя. Нас зацікавили причини функціонування в художній прозі письменника саме тих діалектних елементів, що походять не з рідного йому ареалу, а також особливостями входження регіональної лексики в художню літературу в цілому.

Мета кваліфікаційної роботи – проаналізувати діалектизми у прозі Василя Шкляра та встановити їх функційне навантаження.

Відповідно до зазначеної вище мети ми запланували виконати такі **завдання**:

- 1) опрацювати наукову літературу, пов'язану з темою роботи, й розкрити поняття «діалектизм»;
- 2) окреслити аспекти вивчення діалектної лексики в українському мовознавстві;
- 3) висвітлити основні аспекти дослідження діалектизмів у художній літературі;
- 4) систематизувати діалектну лексику в мовній тканині творів Василя Шкляра «Маруся» і «Троща»;
- 5) простежити структурно-семантичну специфіку діалектних слів у наведених творах автора;
- 6) з'ясувати стилістичні функції діалектизмів у вказаних романах.

Об'єкт дослідження: діалектна лексика у художній прозі Василя Шкляра.

Предметом кваліфікаційного дослідження визначені структурно-семантичні, кількісні параметри та функційне навантаження діалектизмів у творах автора.

Матеріал дослідження. Наукова робота базується на прозових творах сучасного письменника Василя Шкляра «Троща» та «Маруся», у яких, за нашими спостереженнями, кількісно вагомим пластом лексики виявилися діалектизми. Методом суцільного відбору із вказаних творів автора ми зафіксували 238 діалектних лексем, які й сформували картотеку дослідження.

Методи дослідження. У роботі застосовано загальнонауковий метод спостереження, який уможливив виокремлення мовних одиниць для аналізу. Як основний використано описовий метод, що полягає у планомірному описі діалектизмів у прозі автора. Методика кількісних підрахунків допомогла нам дослідити кількісний аспект діалектних явищ у художній

прозі Василя Шкляра, зокрема, послугувала для виявлення найбільш уживаних діалектизмів, а також для з'ясування частотності діалектизмів у мові автора та мовленні персонажів. Метод компонентного аналізу посприяв у встановленні семантики зафіксованих діалектних лексем.

Наукова новизна одержаних результатів. Об'єктом нашого дослідження стали діалектизми у прозі автора. У кваліфікаційній роботі розкрито структурно-семантичні параметри діалектної лексики, яка представлена у прозових творах Василя Шкляра. Виявлено стилістичні можливості цього пласту лексичних одиниць у романах «Троща» та «Маруся».

Практичне значення магістерської роботи полягає в можливості використати матеріали й результати дослідження в лексикографічній практиці, наприклад, при укладанні словника мови автора; а також у практиці викладання курсів «Українська діалектологія», «Мова художнього тексту»; у спецкурсах і спецсемінарах із української мови в закладах середньої та вищої освіти. Дослідження може послугувати студентам-філологам як зразок при написанні наукових робіт.

Увесь добір фактичного матеріалу, оформлення, систематизація, опис, а також формулювання загальних висновків дослідження авторка здійснила самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи були оприлюднені та пройшли обговорення на кількох наукових форумах, зокрема:

- на щорічній звітній науковій конференції викладачів, співробітників і здобувачів вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне, 16 травня 2024 року);

- на Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Славістичні студії в сучасному філологічно-дидактичному просторі» (м. Хмельницький, 24 травня 2024 року).

Публікації за темою роботи:

- Художні функції діалектизмів у романі Василя Шкляра «Троща». *Лінгвістичні студії молодих дослідників* : збірник наукових праць. Рівне : РДГУ. Вип. 13. 2023. С. 100–104 (у співавторстві з науковим керівником Ю. Ричагівською);

- Діалектизм *троща* в однойменному романі Василя Шкляра. *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні і правові підходи, комунікативні та педагогічні стратегії* : матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції [7 грудня 2023 року]. Рівне : Рівненський інститут Київського університету права, 2023. С. 164–166 (у співавторстві з науковим керівником Ю. Ричагівською).

Структура дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи становить 74 сторінки, основний зміст викладено на 68 сторінках. Список використаної літератури містить 52 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ В НАУЦІ

1.1. Поняття про діалектизм

Усна і писемна мова українців називається загальнонародною. Українська загальнонародна мова, як і багато інших мов, виявляється у двох різновидах – літературній мові та діалектах. Вивчення однаковою мірою потребує і літературна мова, і діалекти [24, с. 7–8].

«Взаємодія літературної мови і діалектів – важлива теоретична і практична проблема функціонування національної мови. Один із її виявів – використання в художніх текстах локально маркованих лексем...» [9, с. 5]. Саме локально марковані лексеми науковці називають діалектизмами, при цьому найчастіше протиставляючи «говіркові мовні явища кодифікованим одиницям літературної мови» [9, с. 9].

Г. Аркушин з цього приводу зазначив, що територіальний діалектизм може поширюватися на значній території або в одному лише регіоні (порівняймо: *ровер* і *скор\ко* ‘пролісок’). Науковець наводить два розуміння діалектизму, поширені в мовознавстві: 1) усі слова, уживані в говірці; 2) говіркові слова, що відсутні в літературній мові. При цьому зауважив, що саме друге значення поширене у вишівській і шкільній практиці [1, с. 18].

Паралельно з поняттям «діалектизм» на позначення діалектного явища переважно з вузькою локалізацією зрідка ще вживають назву «регіоналізм».

У мовознавчих колах послуговуються також терміном «нульові діалектизми», тобто «елементи системи літературної мови, що відсутні в системі досліджуваної говірки» [1, с. 19].

Діалектизми є частиною предмета вивчення науки діалектології, оскільки «діалектологія (від грец. – наріччя, говір і – слово, вчення) – розділ мовознавства, що вивчає діалектну мову, її просторову варіативність і територіальну диференціацію, історію формування мовно-територіальних утворень і окремих мовних явищ, співвідношення і взаємодію з іншими формами існування мови етносу – літературною, просторіччям, соціальними діалектами». Тобто предметом вивчення діалектології є територіальні різновиди української мови в синхронному та історичному вимірах – діалекти.

Діалектизми – це місцеві одиниці, проте вони, як і одиниці літературної мови, утворюють певну систему, виявляють певні закономірності функціонування. Системність проявляється, зокрема, у тому, що діалектизми виділяють на всіх рівнях мови – акцентуаційному, фонетичному, словотвірному, фразеологічному, лексичному, граматичному тощо.

Дослідники українських діалектів описують досить цікаве явище, яке проявляється в сучасному мовному просторі. Йдеться про одночасне володіння мовцем літературною і діалектною нормою та використання їх за потреби: залежно від комунікативної ситуації мовець обирає відповідний мовний варіант, часто природнім явищем є перемикання кодів спілкування [45]. На відміну від широкого потрактування житомирськими науковцями, Г. Аркушин із Волині це явище пов'язує передусім із середнім і молодшим поколінням сільських жителів, які в школі опанували літературну мову, оволоділи її нормами, проте спілкуються переважно своєю говіркою [1, с. 20].

Отож, діалектна мова постає як самодостатня система, що розвивається за своїми законами паралельно з літературною мовою, а

діалектизми – це мовні одиниці діалектної системи. Звичайно, володіння українською літературною нормою – першорядне завдання, проте не можна ігнорувати того факту, що саме завдяки діалектному мовленню сформувалася та й існує українська літературна мова.

1.2. Різновиди діалектизмів

Внаслідок розвитку людства й активної діяльності людини лексична система діалектів постійно розвивається та поповнюється новими словами, а ті, що вийшли з ужитку, поступово занепадають.

Діалектизми в словниковому складі української мови належать до спеціальної лексики. Їх традиційно зіставляють з літературною нормою і на цій основі виділяють дві групи – протиставна й непротиставна діалектна лексика [42, с. 34].

Непротиставна діалектна лексика ще іменується етнографізмами. Це «специфічні слова, що називають предмети і явища, поширені лише в певній місцевості, позначають місцеві реалії, яких нема на решті національної території (*галагáни* – вид печива в північних лівобережних говірках; *плачинда* – вид печива в південно-західних говорах; *дримба*, *трембіта* – музичні інструменти в Карпатах; *кобеняк* – вид верхнього одягу в південно-східних діалектах)» [42, с. 35].

Протиставна діалектна лексика, на відміну від вищезгаданої, полягає в тому, що «...для позначення того самого предмета чи поняття в різних говорах вживаються різнокореневі слова або слова, утворені від того самого кореня, але з різними словотвірними афіксами, чи слова з певними особливостями у фонетичному оформленні, наголошуванні тощо». Відповідно виділяють такі типи протиставних лексичних діалектних

відмінностей: власне лексичні (словникові), лексико-семантичні, фонетичні, словотвірні, морфологічні, акцентні [42, с. 35].

Головна особливість діалектизмів власне лексичного різновиду полягає в тому, що в різних говорах для позначення тієї самої речі, предмета, поняття вживають слова, утворені від різних коренів. Наприклад, для картоплі в різних українських говорах знаходимо багато назв: *бу́льба*, *рі́па*, *кру́мплі*, *бі́б*, *кумні́тера*. Причинами появи таких утворень є те, що «...в свідомості носіїв різних говорів протягом поколінь закріплювалися різні асоціації щодо певних предметів чи явищ. Немало існує діалектних слів, які виникли внаслідок перенесення на основі якоїсь асоціації назви одного предмета на інший. ...частина діалектних слів власне лексичного різновиду виникла внаслідок збереження в окремих говорах давньої лексики, у той час як в інших говорах з'явився новотвір, що згодом став літературною нормою... Частина діалектних слів цього різновиду з'явилася внаслідок запозичення окремих лексем із суміжних говорів інших мов, сфера поширення яких обмежилася лише деякими говірками» [42, с. 35–36].

Лексико-семантичні діалектизми – це слова, що звучать однаково, але мають різні значення в діалектах і літературній мові: *пані́ка* (пані, господиня) і літературне *пані́ка* (жах). Різновиди семантичних діалектизмів: «...слова з додатковим значенням; пор.: *вино́* – виноград і *вино́* (карпатське) при літ. *вино́* – напій; ... слова з цілком новим значенням: *обі́д* – сніданок (карпатське)...». Виникнення й розвиток лексико-семантичних діалектизмів «...зумовлюється відносною ізольованістю якогось говору від інших у процесі історичного розвитку» [42, с. 36–37].

Особливо поширеними в говірковому мовленні діалектними лексемами є слова словотвірного різновиду. Вони характеризуються тим, що «...при спільній з відповідними словами інших говорів кореневій морфемі

діалектне слово відрізняється словотвірними афіксами або порядком компонентів слів» [42, с. 37].

Діалектизми фонетичного типу відрізняються від літературної норми вимовою певних звуків (*вашко*, *дїед*), а також спричинені несистемними, нерегулярними спорадичними замінами звуків (у правобережнополіських говірках *зацмін* – *жасмин*), метатезою (у правобережнополіських говірках *рапу́з* – *пазур*, *хпа́ти* – *пхати*), явищами гіперизму (наприклад, *овтобус*, *олова́* замість *автобус*, *голова*), аферезою (*за́дно* – *за одне*) [42, с. 37–38].

Відмінністю морфологічних діалектизмів від літературних слів є оформлення певних граматичних форм. Наприклад від дієслова *робити* – *буду робив* (робитиму), *носити* – *буду носив* (носитиму), *я му спати* (спатиму), *я му їсти* (їстиму), орудний відмінок від іменника *нога* – *ногов* (ногою) [42, с. 38].

Акцентні діалектизми відрізняються від літературних слів наголошуванням (*була*, *спина*).

Професор Г. Аркушин виокремлює також фразеологічні й синтаксичні діалектизми. Останній різновид виявляється в граматичних структурах і полягає в тому, що говори фіксують відмінні від літературної норми випадки різновидів синтаксичного зв'язку, напр.: *скаж дл'а не́йі*; *ско́чив без р'ів* [1, с. 18].

Зіставивши діалектні фразеологізми з літературною нормою, дослідник Ю. Прадід виділив такі групи цих одиниць у діалектах:

1) які повністю збігаються з літературно-нормативними (*бити байдики*, *точити ляс*);

2) які мають відмінності від літературної мови на фонетичному, акцентному, лексичному, морфологічному чи синтаксичному рівні (літ. *бити байдики* – західноукр. *бити бомки*);

3) специфічні фразеологізми, які функціують лише в діалектному мовленні [32, с. 44–47].

Отож, діалектизми – це специфічні одиниці усно-розмовного характеру, які побутують у говірках і виявляють відмінності від літературних відповідників на різних рівнях мови: фонетичному, словотвірному, семантичному та інших. Відповідно до наявної відмінності діалектну лексему відносять до певного різновиду. В одній діалектній лексемі можуть відбиватися говіркові особливості кількох рівнів мови.

1.3. Аспекти дослідження діалектної лексики в мовознавстві

Діалектну лексику мовознавці вивчають у кількох аспектах. Передусім вона є об'єктом у межах діалектології, де ці мовні одиниці досліджують у синхронії та діахронії, встановлюють їхні структурні та семантичні трансформації, оцінюють перспективи входження до складу літературної лексики тощо.

Західноукраїнський письменник А. Чайковський у 1933 році про необхідність залучення народної мови до літературного складу писав: «...не знаємо, які мовні скарби ховаються в тих різних діалектах, які там мовні перлини, що їх тільки брати б повними пригорщами до нашої літературної мови. <...> Нам би слідувало в тій велетенській праці розвитку письменницької мови подбати про те, щоб ті діалекти спрямувати в одне велике мовне річище, з якого треба виловити ті перлини, а вони певно заступлять нам видумувані штучні мовні дивогляди. Коли цього доконаємо, тоді викинемо з письменницької скарбниці всі прийдешності, а на їхнє місце дамо право громадянства тому всьому, що створив дух українського народу за останню тисячу літ свого розвитку» [цитовано за: 1, с. 12–13].

Із розвитком лінгвостилістики діалектну лексику почали вивчати з погляду її стилістичної виразності в художньому тексті.

Дослідник діалектизмів у літературних творах В. Грещук зауважив, що мовно-художня практика становить основу літературної мови, проте мова художньої літератури не конгруентна літературній мові, «оскільки в ній можуть використовуватися позалітературні мовні засоби художнього зображення. Вивчення мови белетристики у її зв'язках із місцевими говорами має не тільки самодостатню цінність, воно важливе також для з'ясування співвідношення і взаємодії літературно-нормативного і територіально-діалектного» [6, с. 347].

Українська літературна мова на всіх етапах свого історичного розвитку перебувала у взаємозв'язках із говорами [22, с. 26]. Від кінця XVIII до початку XIX ст. також спостерігався природний процес входження «в канву літературного (писемного) мовлення» говіркових форм, слів і синтаксичних конструкцій. Зважаючи на те, що літературно-нормативне тло тоді лише формувалося, у художніх творах ці засоби ще не сприймалися як надбання авторської лінгвостилістичної практики, а як цілком нейтральні елементи [44, с. 189].

Сучасні вчені висувають кілька методологічних засад щодо вивчення діалектного матеріалу в літературі минулих століть. Зокрема, П. Гриценко зауважує необхідність урахувувати епоху написання твору, адже в XIX столітті використання діалектизмів не було чітко регламентоване, а часто залежало від мовленнєвого досвіду конкретного автора. Тобто ідентифікувати певне явище як діалектне в такому випадку можна на тлі тодішнього нормативного варіанта літературної мови, навіть якщо він був регіональним [8].

Вже до початку XX ст. у творчості видатних майстрів слова діалектизми стають засобами індивідуально-авторського вираження й експресивними одиницями, тобто виникають у результаті спланованої стилізації.

У сучасному мовознавстві питання взаємодії літературної мови та діалектів не вичерпало себе. Актуальними є дослідження, пов'язані з вивченням специфіки представлення територіальних одиниць у різних стилях літературної мови. Серед праць із цієї проблеми виокремлюються публікації про функційне навантаження діалектизмів у художній літературі [2; 49].

Діалектизми часто вживають у мові художньої літератури з певною стилістичною метою (наприклад, для відтворення місцевого колориту, для індивідуалізації мови персонажів тощо). Насправді причини внесення діалектних рис у мовну канву художніх творів можуть бути різними, як різним є також ступінь насиченості діалектизмами тих чи тих художніх творів.

У мові художньої літератури – як у класичній, так і в сучасній прозі – для індивідуального стилю багатьох письменників характерне використання діалектної лексики в мовленні персонажів (засіб їхньої мовної характеристики), а також в авторській мові для відтворення історичного, соціального, культурного, етнічного компонента. Насамперед у таких випадках авторами керує бажання якнайточніше відтворити місцевий колорит, бо діалектизми – потужний засіб відображення життя, свідомості, історичної долі людей.

Отож, діалектизми в українській науці розглядають у різних аспектах. У художньому мовленні такі одиниці можна вивчати як виражальні засоби, проте встановити цей статус дозволяє врахування стану тогочасної

літературної мови. Сучасні вчені обґрунтували діалектизм як історично мінливе явище, що «формується разом з виробленням і усталенням норм літературної мови». Роль цих елементів у мовній практиці митців різних періодів також залежить від стану літературної мови в конкретний період [8].

1.4. Вивчення діалектизмів у сучасній художній літературі

В українській художній літературі діалектизми використовують як у мові персонажів, так і в мові автора. У типовому вияві діалектизми більше представлені в мовленні персонажів, ніж в авторській мові. Це цілком закономірна ситуація, оскільки літератор передусім є носієм літературної норми, якщо, звісно, не ставить собі за мету вирішувати певні художні завдання за допомогою діалектної лексики.

Позанормативні елементи в мовленні літературних персонажів сприймаються як засіб, що сприяє всебічній характеристиці дійових осіб, їх індивідуалізації. У мові автора діалектизми здебільшого виступають в описах та характеристиках тих самих персонажів, хоча можуть відбивати особливості мовлення рідного для письменника ареалу.

Українська література по-різному наповнена діалектизмами всіх мовних рівнів. Вище ми акцентували увагу на тому, що художня творчість минулих періодів із погляду сучасного читача більше проявляє діалектних особливостей, проте вони насправді можуть відбивати відповідний для часу написання твору стан літературної мови.

Крім того, введення діалектних форм у художнє мовлення розглядають як один із показників культури письма автора, що у свою

чергу, актуалізує проблему доречності використання діалектизмів у художньому тексті.

Дослідники розглядають кілька причин, які виправдовують появу регіональної лексики в літературних творах. По-перше, коли вони необхідні для кращої характеристики персонажів і відображення подій; по-друге, якщо не затемнюють зміст і з контексту зрозумілі читачам; по-третє, коли вживаються дозовано, з відчуттям міри. Вдале поєднання книжно-літературного і розмовно-територіального мовлення свідчить про високу культуру художнього стилю, про вміння автора користуватися всіма багатствами нашої мови [35, с. 110].

Модерні автори у своїй творчості досить активно відбивають мовну ситуацію, тому, крім літературної мови, зі стилістичною метою можуть використовувати різні пласти лексики, зокрема, діалектизми. Зважаючи на ступінь насиченості тексту діалектними елементами та характер її використання, науковці виокремлюють 4 типи літературно-діалектної взаємодії:

- 1) окремі вкраплення діалектизмів (переважно лексичних одиниць) у мову персонажів художнього твору;
- 2) стилізація мовлення персонажів під певну говірку;
- 3) насичення діалектизмами мови автора і персонажів твору;
- 4) написання художнього твору певним територіальним діалектом [5, с. 18–30].

Попри незмінний інтерес дослідників упродовж тривалого періоду до вивчення взаємодії діалектів із літературною мовою питання про функції діалектних одиниць у художній творчості досі лишається повною мірою не вичерпаним. Зараз у цьому аспекті увагу науковців привертають нові твори й сучасні автори.

За нашими спостереженнями, найчастіше дослідники аналізують діалектну основу творів, які репрезентують говори південно-західного наріччя, що видається цілком закономірним, оскільки це наріччя навіть на сучасному етапі досить строкате й зберігає багато відмінностей від літературної мови.

Наприклад, діалектизми наддністрянського регіону вивчали у творах таких відомих письменників: наддністрянського регіону – Юрія Винничука [11; 38], буковинські лексеми – в прозі Марії Матіос [18], закарпатські – у Мирослава Дочинця [26; 33] тощо.

Художня творчість авторів із колоритної Гуцульщини також часто ставала об'єктом діалектологічних студій (В. Грещук, В. Грещук, Л. Пена, О. Ципердюк та ін.). Зокрема, дослідниця Л. Пена за збіркою новел Дмитра Пожоджука «Весілля» проаналізувала діалектизми в різних аспектах, а саме: на фонетичному, морфологічному, лексичному рівнях; особливу увагу звернула на лексичні одиниці, схарактеризувавши їх із погляду частиномовної належності, за тематичними групами та за функційним навантаженням у тексті [29]. Науковці активно студіювали гуцулізми також у творах популярних сучасних письменників Марії Матіос і Тараса Прохаська [28; 43].

Діалектизми з північного наріччя української мови в художніх творах привернули увагу вчених лише з 80-х років минулого століття [48, с. 1]. У монографії лучан Ю. Громика та А. Яворського «Поліські діалекти в сучасній художній літературі» запропоновано комплексний аналіз «загальних тенденцій та індивідуально-авторської специфіки використання північноукраїнських лінгвальних елементів» у творах періоду після відновлення незалежності [9, с. 2]. Дослідники зауважують майстерне використання діалектизмів із середньополіського ареалу у поетичних

збірках мовознавця й діалектолога Миколи Никончука [9, с. 20–21]; докладно аналізують говіркову основу творів інших авторів цього регіону, зокрема, Миколи Закусила, Володимира Даниленка, Олександра Кулеша, Олени Лотоцької [9, с. 170–257]. Ці ж науковці розглянули особливості функціонування східнополіських елементів у романі відомого письменника Володимира Дрозда «Листя землі» [9, с. 260–281].

Один із центральних розділів монографії Ю. Громика та А. Яворського присвячений західнополіському говору в сучасному художньому тексті. Чільне місце тут належить Володимирові Лису, завдяки якому впродовж кількох останніх десятиліть у літературу введена волинськополіська говірка с. Згорани, де народився автор. Також об'єктом аналізу в праці вчених стали берестейські, пінські та підляські говірки в художній творчості різних письменників [9, с. 29–169].

На сучасному етапі саме Володимир Лис чи не найбільш досліджуваний поліський автор, що цілком закономірно через надзвичайну популярність його творів. Романи «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Стара холера» у цьому контексті вивчали багато мовознавців, зокрема, Г. Аркушин, І. Дружук, І. Левчук, І. Ніколаєнко, Л. Спанатій та ін. [2; 35].

Висновки до розділу 1

У цьому розділі роботи ми визначили ключові для нашої теми поняття «діалектизм», «різновиди діалектизмів», зупинилися на аспектах вивчення діалектних одиниць в українському мовознавстві та оглянули праці науковців про функціонування говіркової лексики в художній літературі.

Отож, діалектизми – це особливі мовні одиниці, які проявляються на всіх рівнях мови й належать до територіального пласту лексики. Вони становлять цікавий і невичерпний об'єкт для вивчення, оскільки територіальні діалекти зазнають постійних змін.

Діалектизми як спеціальний пласт лексики української мови, що перебуває поза літературною нормою, завжди більшою чи меншою мірою були представлені в художній творчості та впливали на літературну мову, тобто художня творчість постійно вбирала в себе говіркові елементи. На сучасному етапі спостерігаємо зростання інтересу авторів до діалектного матеріалу, активніше його залучення не лише до белетристики, а й до поетичної творчості, що в цілому можемо пояснити культурним відродженням української нації в часи відновлення незалежності.

Говіркові елементи з різних територіальних діалектів перебувають серед популярних об'єктів мовознавчих студій. Також активно вивчають діалектизми в художній літературі, зокрема, лінгвістів цікавлять функції говіркових елементів у творах різних авторів і ступінь насиченості текстів діалектною лексикою.

У художній літературі представлені всі територіальні діалекти української мови. Однак помітно, що увага науковців прикута переважно до творів із діалектизмами південно-західного наріччя. Вочевидь, це варто пояснити загальним колоритом цього регіону, його діалектною строкатістю,

збереженістю діалектів на сучасному етапі та значною відмінністю цих говорів від літературної мови.

Примітно, що в останні десятиріччя в наукових роботах все частіше об'єктом дослідження стають твори з поліськими говірковими одиницями. Наприклад, представники «Західнополіського ономастико-діалектологічного центру» (м. Луцьк, ВНУ імені Лесі Українки) Г. Аркушин, Ю. Громик, І. Дружук, І. Левчук, А. Яворський присвятили свої праці вивченню переважно західнополіських говірок і особливостям їх реалізації в художній літературі. У «Північноукраїнському діалектологічному центрі імені професора М. В. Никончука» (м. Житомир, ЖДУ імені Івана Франка) в цих аспектах досліджують середньополіські говірки.

РОЗДІЛ 2

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В РОМАНАХ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ТРОЩА» ТА «МАРУСЯ»

2.1. Діалектна основа романів Василя Шкляра «Троща» та «Маруся»

Василь Шкляр – автор багатьох історичних романів, серед яких «Троща» та «Маруся». Спираючись на архівні матеріали, у цих творах письменник у художній формі знайомить нас із сторінками боротьби нашого народу за відновлення незалежності у ХХ столітті. Саме історична основа дозволяє Шкляреві точно ідентифікувати місця описуваних подій, спілкуватися з мешканцями цих регіонів, чути їхні говірки та вбирати мовні перлини діалектів, щоб потім у процесі творчості так само точно, як історичні факти, намагатися відтворити колорит місцевого мовлення.

У романі «Троща» автор звертається до теми боротьби УПА. Хронотоп твору формують дві паралелі: після II Світової війни на західноукраїнських теренах і через чверть століття у великому місті. Василь Шкляр досить докладно позначає місцевість на Тернопіллі, де розгортаються події останніх років визвольних змагань: *Перед очима тихо несла свої води Стрипа...* [II, с. 11]; *На правому березі лежало село Ішків із прилеглим до нього мішаним лісом, на лівому – Багатківці з хуторами, а туди далі вгору за течією гніздилося ще більше село Купчинці* [II, с. 11]; *Криївка була вигідна тим, що недалеко протікала річка Студенка, яка впадала у Стрипу...* [II, с. 82]. Усно-розмовні елементи з західноукраїнського ареалу саме в цих розділах твору закономірні й покликані забезпечити художню достовірність у відображенні персонажів-

галичан. Натомість автор скупіше маркує місце проживання головного героя після багаторічного заслання й заборони повертатися в рідні краї: *Я мав уже майже п'ятдесят, а в голові досі гуляла романтика, тому обрав собі це козацьке місто на Дніпрі, і гадки не маючи, що від козаччини тут не лишилося й сліду* [II, с. 21] [34, с. 164-165].

Маркери-топоніми відсилають нас передусім до ареалу наддністрянського говору галицько-буковинської групи південно-західного наріччя (говір позначений цифрою 9 у *Додатку А* «Сучасні наріччя та говори української мови»). Василь Шкляр у післямові до роману окреслив його мовний простір як галицький діалект [II, с. 411], очевидно, зважаючи на назву історико-етнографічного регіону Галичина, який включає території сучасних Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської областей [12]. А сам автор народжений у Лисянському районі на Черкащині [47] де побутує середньонадніпрянський говір південно-східного наріччя, на базі якого свого часу розвинулася нова українська літературна мова (говір позначений цифрою 4 у *Додатку А* «Сучасні наріччя та говори української мови»). Діалектні елементи з іншого регіону в художній прозі автора обумовлені різними причинами, наприклад, тематикою твору та часопростором [34, с. 164–165].

Історичною основою для роману «Маруся» послуговували події визвольної боротьби українців у 1918–1920 рр. та перекази місцевих мешканців і віднайдені в архіві матеріали про патріотичну родину Соколовських, що проживала в селі Горбулів неподалік Радомишля. Саме історія цієї сім'ї відображена на тлі буремних подій визвольних змагань, зокрема, Олександри Соколовської, яка після загибелі трьох своїх братів стала на чолі загону під іменем отаманші Марусі.

Місцевість, де народилася отаманша, територіально належить до середньополіського говору (позначений цифрою 2 у *Додатку А* «Сучасні наріччя та говори української мови»). Закономірно, що частина діалектизмів у творі відображають мовлення цього регіону. Проте діалектна основа роману досить строката й не обмежується мовними особливостями Середнього Полісся через залучення до сюжету значної кількості персонажів і локалізацію подій на різних територіях.

Наприклад, відомо, що загін Марусі діяв не на Поліссі, а на Поділлі, де здобув перемогу біля Козятина, а на теренах Брацлавського повіту об'єднався з кількома місцевими повстанськими відділами.

Крім того, сюжетна лінія роману відображає достеменний факт про те, що повстанський загін під керівництвом Олександри Соколовської у 1919 році співдіяв із частинами Української Галицької Армії під час наступу на Київ. Персонажі-галичани, зокрема коханий Марусі Мирон Гірняк, у творі, безперечно, «розмовляють» із вкрапленнями рідного діалекту.

2.2. Структурно-семантичні особливості діалектизмів у творах автора

Проаналізувавши романи «Троща» та «Маруся» Василя Шкляра, зауважуємо, що невід'ємними компонентами його творчості є діалектна лексика. Дослідження показало, що письменник використовує діалектизми як в мові персонажів своїх романів, так і в авторській мові. За допомогою них Василь Шкляр описує найдрібніші деталі життя героїв художніх творів, детально відтворює місцевий колорит і точно описує побут українців, які походять із різних регіонів.

У творах Василя Шкляра діалектна лексика побутує поруч з літературною мовою. У ході дослідження діалектизмів у романах «Троща» та «Маруся» ми виокремили такі групи цієї лексики: власне лексичні (словникові), морфологічні, фонетичні, фразеологічні, словотвірні, етнографічні, семантичні, акцентні. Крім того, в межах цих груп вияскравлюються діалектні антропоніми та ономастичні діалектизми.

За нашими спостереженнями, у досліджуваних романах мовлення персонажів, які представляють різні верстви населення, добре відбиває основні риси наддністрянського й середньополіського діалектів. Зупинимось детальніше на тих різнорівневих діалектних одиницях, які ми виявили в художній мові романіста.

2.2.1. Власне лексичні (словникові) діалектизми

Найчастіше в мові творів письменника нам вдалося фіксувати власне лексичні (словникові) діалектизми. Слова власне лексичного різновиду становлять помітний шар діалектної лексики на всій території України. Вони виявляються в тому, що в різних говорах для позначення тієї самої речі, предмета, поняття тощо вживають слова, утворені від різних коренів. Найчастіше появу таких утворень можна пояснити тим, що в свідомості носіїв різних говорів протягом поколінь закріплювалися різні асоціації щодо певних предметів чи явищ [42, с. 35-36].

Вони становлять дублети, синоніми до літературних відповідників, наприклад: *троща* 'очерет', *шалина* 'хаща', *видіти* 'бачити', *газдинька* 'господарка', *стрих* 'горище', *газда* 'господар', *очеретяний иштурпак* 'залишок зрубаної або зламаної рослини; ишчастий пеньок', *гробки* 'поминальні дні', *трафунок* 'випадок', *гандж* 'вада', *залізко* 'праска', *файно* 'гарно', *кубіта* 'жінка', *вуйко* 'дядько', *верета* 'різнокольоровий килим з

грубої вовни, *пацє*, *пацєтко* ‘порося’, *кулачка* ‘невелика кількість’, *путівець* ‘стежка’, *ровер* ‘велосипед’, *обчаси* ‘підбори, взуття’, *малець* ‘хлопчик, дитина’, *штафета* ‘таємне письмове повідомлення, записка’, *пацьорки* ‘намисто’, *виходок* ‘вбиральня’, *бамбетель* ‘дерев’яна розсувна лаваканапа’, *терчинники* ‘деруни’, *п’єц* ‘піч’, *всипа* ‘зрада’, *всипати* ‘зрадити, видати’, *рондель* ‘сковорода’, *фіра* ‘віз’, *вицофуватися* ‘відходити, відступати’, *цофнутися* ‘відійти, відступити’, *цофати* ‘відступати’, *гурма* ‘натовп, група людей’, *пуд* ‘страх’, *бобик* ‘зброя’, *мельдуватися* ‘з’явитися для обліку, відмічатися (в якому-небудь списку і т. ін.)’, *опасок* ‘портупєя’, *калабаня* ‘ковбаня’, *шувар* ‘аір’, *варґата* ‘та, що має великі губи’, *варги* ‘губи’, *гутірка* ‘розмова’, *файний* ‘гарний’, *жовнір* ‘солдат’, *видіти* ‘бачити’, *далековид* ‘бінокль’, *куступеляни* ‘айстри’, *нанашко* ‘хресний’, *припинда* ‘господарча прибудова з дощок’, *слічна* *кобіта* ‘симпатична жінка’, *стенка* ‘приміщення в поліській хаті, де зберігають продукти харчування’, *драпцювати* ‘грабувати’, *драпіжники* ‘грабіжники’, *заспупонити* ‘запрягти (коня)’, *відзігорна* ‘струнка, тендітна’, *нє годен* ‘не згодний’, *лапайдух* ‘військовий санітар’, *стирка* ‘повія’, *магніфіка* ‘вельможна пані’, *льон* ‘платня для вояків’, *глупство* ‘брутальна лайка’, *етап* ‘запілля’, *тор* ‘колія’ та інші.

У романі «Троща» ми зафіксували 43 власне лексичних діалектизми, а в романі «Маруся» – 32 діалектизми.

Часто автор розкриває семантику діалектного слова в мікроконтексті, усвідомлюючи необхідність порозуміння з читачем: *Перед очима тихо несла свої води Стрипа, яка тут розгалужувалася на два рукави, а довкола, куди не кинь оком, зеленіли зарості молодого очерету, стояли стіни старої сухої тростини, і, мабуть, тому це місце у ближніх селах називали **трощею*** [II, с. 11]. Лексичний діалектизм *троща*, який використано в заголовку

роману, побутує в говорах Наддністрянщини в значенні ‘очерет’. Уже на перших сторінках слово введене в текст і доповнене авторським тлумаченням через літературний відповідник. Такий спосіб презентації читачеві семантики протиставного діалектизму – через тотожну за значенням загальновідому лексему – цілком природний. Діалектна лексема *троща* неодноразово згадується в романі та, збагатившись емоційними конотаціями, поступово набуває додаткового смислу: позначає місце зради, символізує зраду, яка вплинула на подальше життя головного героя: *Я мусив мати хоч якийсь здогад, хто всипав **трощу**, аби вирішити, що мені робити далі й куди спершу податися* [II, с. 72] [34, с. 165].

В одному з епізодів твору письменник майстерно розвиває сюжетну лінію, використовуючи літературний і діалектний синоніми *очерет* – *троща*. Василь Стодоля вербує Міська на співпрацю з НКВС і пропонує йому псевдонім Очерет: *Міськові аж в очах потемніло. Спершу він навіть не втямив, що таке «**очерет**», і подумав, що це позначено місце постою в **трощі*** [II, с. 108]. Діалектизм *троща* неодноразово вживається у романі на фоні стилістично нейтральної літературно-нормативної лексики, за рахунок чого він увиразнюється й не залишається поза увагою читача: *Із **трощі** він вийшов босий на день раніше за мене, вийшов на Ішківський ліс, звідки дістався до села...* [II, с. 85]. Через свою опозиційність до літературного оточення діалектизм, з одного боку, набуває експресивності, а з іншого – сприймається як вияв інтертекстуальності [34, с. 165].

Наведемо декілька прикладів лексичних діалектизмів, використаних в авторській мові творів: *Зодяглася, як сільська дівчина, в сіренький **сачок**, хустину закутала низько на очі, поклала в кошик півкоти яєць і пішла немов на базар тією дорогою, що вела від села Озеряни до Брусилова* [I, с. 318]; *Маруся в цьому ділі була непохитна – якщо раніше вона карала **стенчиків***

нагаями, то тепер засуджувала до розстрілу [I, с. 324]; Це була **сніжарня** давно покинутого **фільварку**, нашвидкуруч пристосована під лазарет [I, с. 333]; Немало важить і те, казав Василь Матіяш, що над самісіньким Дністром, у селі Серебрії, живе його **нанашко** Андрон, який і прийме їх на ночівлю, і дасть добру пораду [I, с. 366].

Лексичні діалектизми в мові персонажів твору цілком природні: – А я вже подумав, що крокодил. У такій **шалині** може завестися що завгодно [II, с. 12]; – Та вони його просто прибрали відси, щоб я не пімстив... Ну, ще будем **видіти** [II, с. 15]; А клята **газдинька**, знаєте, що учверила? Вилізла, капосна, із сіней по драбині на **стрих**, вхопила бляшану затулку від печі, макогона і ну вибивати марша [II, с. 17–18]; Викинув їх і **нацупив** чоботи на босу ногу, знаючи, що зітру свої бідні ніженьки на суцільний пухир. Але бігти босоніж по очеретяних **штурпаках** було б ще гірше [II, с. 30]; Було холодно, страх як **зимно** було мені, друже Пластуне, холодніше ніж тоді, коли доводилося спати на снігу, бо сніг сухий, сніг навіть гріє, коли в нього заритися, а тут суцільний **мокляк** [II, с. 44], Я й тепер засміявся з того **трафунку**, почувши, як на обличчі тріснула маска з висхлого багна, аж порохня посипалася [II, с. 59]; Я навіть накрився тією ж **веретою**, простеливши того самого **коца**, і, сказати по правді, це мене не хвилювало [II, с. 377].

Подекуди ми фіксували власне лексичні діалектизми, які також виявляли фонетичні особливості, наприклад: – Перед тим, як опустимо в яму, даси йому в руки **громніцу** [I, с. 44].

2.2.2. Морфологічні діалектизми

Морфологічні діалектизми відрізняються від літературних слів оформленням певних граматичних форм. Наддністрянські діалектні

морфологічні риси, заманіфестовані в романах Василя Шкляра, представлено передусім формами словозміни різних частин мови. За нашими спостереженнями, найбільше представлені приклади вживання зворотних дієслів у мовленні наддністрянців. Специфіка полягає в тому, що зворотне дієслово тут оформлене часткою, яка не закріпилася у постпозиції до дієслова, а є рухомою: *Дай, думаю, попрошуся в якусь хату, переночую чи ні, а хоч **сі зігрію** троха, бо тут мені ропавка й цицьки дасть* [II, с. 17], – *Так **сі стало**, – всміхнулася самими очима Стефа* [II, с. 34], – *Як ви **сі дивите** на то, щоби ще філіжаночку? – спитала вона* [II, с. 34], – *Та я взагалі-то **ся встидаю** говорити про такі куртуазні речі, але якби із трьох згаданих паненок зліпити одну, то було би акурат* [I, с. 282], *По полудню я вирішив **сі прогуляти** по узлісся, краса ж яка, перше листячко пішло на деревах, пташки співають, все цвіте й пахне, ряст поріс килимами, я ще його й потоптав, аби на той рік діждати, і тут раптом – лусь! – луснуло моє бідне серденько не від радості, а від ворожої кулі* [I, с. 327]. Проте у двох випадках зворотні дієслова у вигляді частки закріпилися у постпозиції до дієслова та є нерухомими: *Говорят по-нашому, **христосаються, братаються**, бо ми ж таки й були братами-українцями* [I, с. 327].

Ще одна виразна морфологічна риса цього діалекту – закінчення -ов, паралельно з -ою в орудному відмінку займенників – відбита у досліджуваних творах: *тобов, собов*. Наприклад: *Але я вийду, друже Пластуне, вийду, вийду, бо ти мені так наказав, за їдно лиш хочу **сі вибачити перед тобов**, друже, що не здогнав я тоді провідника, щез він з моїх очей, провідник Корнило, тому так **сі стало*** [II, с. 43]; *Я **сі вчив** з ними, знаю. Такі подібні були між **собою**, що не відрізниш* [II, с. 145].

Ми зафіксували специфічні редуplikовані діалектні форми займенників: *тотим, тотої, тота*. Наприклад: *А Місько гнівається:*

мовляв, як він піде з **тотим** тризубом до полковника Хорсуна? [II, с. 139]; Вона запитала у мене ще мидницю, щоб помитися, потім щось довго робила у виходку, і я вже думав, чи не почалася у неї **тота** хвороба, під час якої Михася так зле почувалася на зимівлі у Сулими [II, с. 213].

Виразними маркерами наддністрянського походження головного героя «Трощі» стають місцеві граматичні форми, вжиті як у внутрішніх монологіях-роздумах, так і в діалогічних репліках: **Чули-сьти**, що сказав друг Пластун? Я вийду, вийду, вийду живим із трощі, бо я її знаю, як свою кишеню, тут мені кожен **пташок** брат, кожна купина перина [II, с. 42]; Але я вийду, друже Пластуне, вийду, вийду, бо ти мені так наказав, **за їдно** лиш хочу **сі вибачити перед тобов**, друже, що **не здогнав** я тоді провідника, щез він з моїх очей, провідник Корнило, тому так **сі стало** [II, с. 43]; Я **сі вчив** з ними, знаю. Такі подібні були **між собов**, що не відрізниш [II, с. 145].

Загалом ми зафіксували 58 морфологічних діалектизмів (33 в романі «Троща» і 25 в романі «Маруся»): хоч **сі** зігрію троха ‘хоч трохи зігріюсь’, **сі** поскурвлювали ‘поскурвлювались’, змінилися на гірше, стали безпринципними’, **сі** стало ‘сталось’, **сі** дивите на то ‘дивитесь на це’, чули-сьти ‘ви чули’, лиш хочу **сі** вибачити перед тобов ‘лише хочу вибачитись перед тобою’, собов ‘собою’, **сі** женити ‘женитись’, чула-м ‘ти чула’, хтів би-м з мамкою **сі** попрощати ‘хотів би з мамкою попрощатись’, будем **сі** старати ‘будемо старатися’, **сі** змінив ‘змінився’, **сі** лишить ‘(він) лишить’, **сі** виділи ‘(ви) бачили’, **сі** догадую ‘здогадуюсь’, то **сі** стало ‘це сталось’, **сі** діє ‘діється, відбувається’, **тотим** ‘того’, **тотої** ‘тієї’, їдної хати ‘однієї хати’, за їдно ‘заодне’, цюю ‘цю’, срібну медаль другої класи ‘срібну медаль другого класу’, мій сусіда ‘мій сусід’, то саме ‘те ж саме’, нас потрібно ‘ми потрібні’, то легко ‘це легко’, то уві

що 'для чого, з якою метою', те видить 'це бачить'; сі діє 'діється', сі тішив 'тішився', сі скінчило 'закінчилось', най зодягне 'нехай одягне', сі 'себе', забули-сьте '(ви) забули', ся женят 'одружуються', ся встидаю 'соромлюсь', обдузив іс мене 'обманув мене', сі вернеш домів 'повернешся додому', мя саму 'мене саму', сі здивували 'здивувались', сі зустріли 'зустрілись', сі діяло 'діялось, відбувалось', сі прогуляти 'прогулятись', сі доведе 'доведеться', сі стережи 'стережись', сі видряпаєш '(ти) видряпаєш', ся перемовляти 'перемовлятися, обмінюватися словами', тота 'та', сє 'це', христосаютьсі 'христосатися, христосуватися, цілуватися тричі, вітаючи з Великоднем', братаютьсі 'брататься, виявляють до кого-небудь братні почуття, близько здружуються', будемо робили 'будемо робити'.

Отож, різнорівневі діалектизми, вкраплені в діалоги повстанців і галицьких селян стилізують мовлення під місцеві говірки й забезпечують природність тексту. Ці одиниці правдиво передають особливості розмовного мовлення персонажів-наддністрянців.

2.2.3. Фонетичні діалектизми

Окремий варіант лексичних відмінностей становлять діалектизми фонетичного типу, які відрізняються від літературної норми вимовою певних звуків (*вашко*, *дїѣд*, *зорйя*), а також спричинені несистемними, нерегулярними спорадичними замінами звуків (у правобережнополіських говірках *зацмін* – жасмин; у середньозакарпатських *прóлуб* – проруб), метатезою (у правобережнополіських говірках *рапу́з* – пазур, *хпáти* – пхати, у галицько-буковинських говорах *кирниця* – криниця), явищами гіперизму (наприклад, *овтобус*, *олова́* замість *автобус*, *голова*), аферезою (*за́дно* – за одне) [42, с. 37–38].

У ході наукового дослідження в романі «Троща» ми виокремили 17 фонетичних діалектизмів: *плян* ‘план’, *перша* кляса ‘перший клас’, *горівка* ‘горілка’, *не* ‘ні’, *цьоця* ‘тітка’, *звізда* ‘зірка’, *життє* ‘життя’, *все* ‘одно’ ‘все одно, однаково’, *ріжні* ‘різні’, *оливи* скленка ‘склянка олії’, *слов* ‘слів’, *дострілився* ‘застрелився’, *звіратимемо* ‘звірятимемо’, *дєкую* ‘дякую’, *панєнка* ‘панянка’, *вибачєйте* ‘вибачте’. А в «Марусі» – 36 діалектизмів: *бицця* чи *мирицця* ‘битися чи миритися’, *не* ‘ні’, *дипльоматія* ‘дипломатія’, *за дертіми* носаками ‘взуття з задертими носами’, *цвохкати* ‘цвѣохкати’, *тетя* ‘тітка’, *ганок* ‘танок’, *хтіли* ‘хотіли’, *синий* ‘синій’, *гурки* ‘огірки’, *столя* ‘стеля’, *вин* ‘він’, *мо* ‘може’, *тре* ‘треба’, *гор’яча* ‘гаряча’, *життє* ‘життя’, *панєнок* ‘панянок’, *йдут* ‘йдуть’, *закисають* ‘закисають’, *не кажіт* ‘не кажіть’, *помирають* ‘помирають’, *покажіт* ‘покажіть’, *не будут* ‘не будуть’, *гет* ‘геть’, *махают* ‘махають’, *світит* ‘світить’, *співають* ‘співають’, *кажут* ‘кажуть’, *говорят* ‘говорять’, *течут* ‘течуть’, *дойти* ‘дійти’, *залоїжений* ‘заяложений, забруднений’, *вандрівці* ‘мандрівники’, *будженини* ‘буженини (особливим способом приготовлена свинина)’, *клишка* ‘кличка’.

Фонетичні особливості діалектів також досить послідовно відображені в аналізованих романах Василя Шкляра.

Наприклад, у мові персонажів роману «Маруся» бачимо діалектизми на фонетичному рівні: *гурки*, *столя*, *вин*, які відбивають особливості місцевого мовлення в Горбулеві – рідному селі головної героїні, майбутньої отаманші Марусі. Наприклад: *Вона й розмовляла грамотніше за всіх, повчала Лесика, хоч він був старший за неї на два роки, казати «він», а не «вин», «огірки» замість «гурки», «стеля», а не «столя», дарма що так потутешньому говорили всі горбулівці* [I, с. 35].

У двох аналізованих романах Василя Шкляра відображено наддністрянські діалектні фонетичні явища. Наприклад:

1. звук [а] незалежно від походження після м'яких приголосних і шиплячих переходить в [е], рідше – в [и], [і]: *декую, життє, скленку, вибачєйте, панєнка, нє*. Наприклад: «**Декую** тобі за все, брате», – сказав Стрийко [II, с. 349]; *Так і щастя, так і **життє*** [II, с. 140]; *Найперше вражав елегантний чорний капелюшок, який, мабуть, дістався Стефі ще від бабці, котра придбала його за Польщі в Бережанах, найближчому місті до їхнього Поручина, де, як мені колись видавалося, тамтешні **панєнки** піддавали жару навіть львівським та віденським модницям* [II, с. 113];

2. у частці-постфіксі *ся* на місці літературного [а] послідовно виступає [і]: *христосаютьсї, братаютьсї*. Наприклад: **Говорят** по-нашому, **христосаютьсї, братаютьсї**, бо ми ж таки й були братами-українцями [I, с. 327];

3. вторинні фонетичні процеси, що відображають особливості усного мовлення. Зокрема, афери́за в ненаголошених складах при збігу голосних та усічення останнього складу: *все'дно, мо', тре'*. Наприклад: *Я, **мо'**, ще хвильку маю, а ти мене перебиваєш* [I, с. 312];

4. поширеним є звук [г] як у питомих українських, так і в запозичених словах: *газдинька, газда, тандж, морги, ґрунтовка, шватер, варґата, варґи, відзігорна*. Наприклад: *Вона була гарненька з лиця, але через великі губи на Зоньку казали **варґата**. У нас люди такі: якщо в когось великі вуха, то кажуть вухатий; якщо ніс – носатий, а як у дівчини великі очі, то назвуть окатою або й балухатою, наче це якийсь **тандж*** [II, с. 70];

5. диспалаталізація звуку [т] у закінченнях дієслів 2-ї та 3-ї особи однини і множини теперішнього часу: *йдут, закисают, не кажіт, помирают, покажіт, не будут, гет, махают, світит, співають, ідут*,

кажут, говорят, течут. Наприклад: *Тільки, видимо, з їхніх окопів махають до нас кашкетами. Свято, мир, благодать!* [I, с. 326]; *Відки ви, питаємо. З Поділля – кажут* [I, с. 327];

6. ствердіння [p'] і розвиток звукосполуки [pj]. Наприклад: – *Бо ця ковалева свита гор'яча, як горно* [I, с. 254];

7. випадання звука або групи звуків у середині слова у формах дієслова хотіти, у частці нехай (синкопа): *хтіли, най.* Наприклад, *Най зодягне малому* [I, с. 312];

8. приголосний [й] після голосного переходить, імовірно, в [ў], що графічно передається як в: *горівка.* Наприклад: *Буває, кусника хліба не випросиш, не те що горівки* [II, с. 16].

Гадаю, тут варто згадати про поодинокий випадок відсутності чергування голосних [і] – [о] у закритих складах, збереження етимологічного *о*: *дойти.* Наприклад: *Озуй черевики, бо мусиш дойти до Львова* [I, с. 312].

Варто зазначити, що описані діалектні особливості цілком відбивають погляди лінгвістів на фонетичну систему наддністрянського діалекту й засвідчують ретельну роботу письменника над мовою своїх творів.

Отже, у мові романів Василя Шкляра «Троща» і «Маруся» відбито важливі фонетичні риси наддністрянських говірок. Письменник зумів глибоко передати самобутність та оригінальність мовлення місцевих жителів за допомогою добору найсуттєвіших вимовних рис наддністрянського говору [39, с. 78–84].

Ми помітили, що в романі «Маруся» представлені також фонетичні риси середньополіського говору, що обумовлено сюжетом твору, який охоплює події з кількох діалектно-етнографічних регіонів, серед яких Полісся:

1) чергування [о] з [е]: *столя*. Наприклад: *Вона й розмовляла грамотніше за всіх, повчала Лесика, хоч він був старший за неї на два роки, казати «він», а не «вин», «огірки» замість «гурки», «стеля», а не «столя», дарма що так по-тутешньому говорили всі горбулівці* [I, с. 35];

2) чергування [и] з [і]: *синий, вин*. Наприклад: *І тут Маруся побачила, як народжується народна пісня, бо вона вперше почула слова: Ой не п'є **вин**, не гуляє, Брат сестричку зазиває: Ти ж, Марусю, – Соколовська! Ромен жовтий, цвіт ружовський...* [I, с. 222].

2.2.4. Діалектні фразеологізми

У кожному говорі функціонують діалектні фразеологізми. «Діалектний фразеологізм – це відносно цілісне словосполучення (іменного, ад'єктивного, дієслівного, адвербіального типу) зі складною семантичною структурою, функціонування якого обмежується певною територією» [50, с. 151–156]. Ці фразеологізми відсутні у загальномовних словниках, ними послуговуються люди, об'єднані певною спільною територією. Дослідники характеризують їх за різними критеріями.

За В. Д. Ужченком, найуживаніші різновиди трансформації ФО (фразеологічних одиниць) можна поділити на три основні групи:

1) прийоми, пов'язані зі зміною форми компонентів або компонентного складу ФО;

2) прийоми, пов'язані з контекстним обігруванням ФО чи їх окремих компонентів;

3) прийоми, пов'язані з використанням загального образу ФО [17, с. 131].

Ю. Прадід зіставив ці одиниці з фразеологізмами літературної мови та виокремив 3 групи діалектних ФО:

1) які повністю збігаються з ФО літературної мови. В українських діалектах є всі типи фразеологізмів, що функціують у літературній мові. Значна частина ФО в діалектах повністю збігається з фразеологізмами літературної мови *байдики бити, за царя Гороха, ляси точити*;

2) які мають відмінності від ФО літературної мови на фонетичному, акцентному, лексичному, морфологічному чи синтаксичному рівні (пор.: літ. *бракує клéпки* і буковинське *бракує дóги*, що пояснюється функціюванням у буковинських говірках відповідно до літ. лексеми *кленка* румунізму *дóга*). Середньонаддніпрянське *баглаї бити* відрізняється лексемою від літературної ФО *байдики бити*. В західноукраїнському регіоні є інший відповідник – *бомки бити*;

3) яких нема в літературній мові, тобто ці ФО функціонують лише в діалектному мовленні, вони специфічні [42, с. 39–40].

У вищезазначених романах ми виокремили такі фразеологічні діалектизми:

1) повністю збігаються з фразеологізмами літературної мови: *на перших порах ‘спочатку’, товктися в пеклі ‘невпинно, безугавно, без потреби’, стрілила думка ‘хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось’, по зав’язку ‘сповна, достатньо’, сотав з мене жили ‘вимагав’*.

2) мають відмінності від фразеологізмів літературної мови на фонетичному, акцентному, лексичному, морфологічному чи синтаксичному рівні: *Бог його знає ‘невідомо, хтозна’, ропавка й цицьки дасть ‘хто-небудь загине, потрапивши в складні, незвичайні умови’, лізти межи очі ‘набридати комусь чим-небудь, чіплятися’, сі вродив зі срібною ложечкою в пуску ‘ніколи ні в чому собі не відмовляти’, шляк би його трафив ‘лайка, що виражає недобре побажання комусь при обуренні, досаді’, най би мене грім*

убив 'виражає незадоволення кимсь, з приводу чого-небудь', ні бе, ні ме, ні кукуріку 'зовсім нічого не знати чи вміти', хай лікті гризуть 'нехай жалкують', чухмарити матню 'зволікати з чим-небудь, гаяти марно час', хмарами гнав пилюгу 'дуже швидко', чухатися на печі 'зовсім нічого не робити, байдикувати', капелана вони вже не мали 'не мали Бога в душі, були жорстокими, бездушними, несправедливими', одійшов у засвіти 'помер', скаліти зуби 'недоброзичливо висміювати кого-, що-небудь, насміхатися з кого-небудь'.

Найчисельнішою виявилась друга група. Романи В. Шкляра «Троща» та «Маруся» багаті на фразеологізми, які зазнали певних авторських модифікацій. Дослідники зазначають, що «майстри пера творчо переосмислюють узуальні фразеологізми, видозмінюють їх відповідно до художніх особливостей, ступеня вираження мовної експресії та стилістичного навантаження» [17, с. 130]. Трансформації фразеологізмів можуть відбуватися на основі синонімії та фразеологічної варіації. Під фразеологічними варіантами мовознавці зазвичай розуміють «такі лексико-граматичні різновиди фразеологічної одиниці, які, маючи спільне загальне значення, допускають синонімічну заміну компонентного складу, видозміну порядку або граматичних форм [17, с. 132]». Просторічні фразеологізми *чухати матню* та *чухмарити матню*, які в романі В. Шкляра «Маруся» позначають «байдикувати», є цікавим прикладом варіантності [17, с. 131–132].

У романі «Троща» ми налічили 14 діалектних фразеологізмів, а в романі «Маруся» – 7.

Наприклад, *Якийсь потаємний інстинкт чи що воно, Бог його знає, а от часом тягне тебе пройтися біля чужих могилок* [II, с. 7], *Дай, думаю, попрошуся в якусь хату, переночую чи ні, а хоч сі зігрію троха, бо тут мені*

ропавка й цицьки дасть [II, с. 17], *На перших порах* мене дивувало тут усе: *трамваї, гастрономи, неонові ліхтарі, скляні вітрини, метушня, велелюддя...* [II, с. 21], – *Шляк би його трафив!* – вигукнув Місько крізь сон [II, с. 88], *Мене із Сірком ледве шляк не трафив*, коли Місько зробив зізнання [II, с. 101], *Най би мене грім убив*, якщо то був я [II, с. 105], *Раз були назбирали в Ганнополі, Моделеві, Чайківці, Заньках, мабуть, із сотню парубоцтва (це тих, що чухалися на печі), посадили, як баранів, на підводи й повезли валкою на Радомишль* [I, с. 298].

2.2.5. Словотвірні діалектизми

Цю групу діалектизмів вважають найчисельнішою в лексичній системі народної мови. Характерною ознакою цих одиниць є те, що при спільній з відповідними словами інших говорів кореневій морфемі діалектне слово відрізняється словотвірними афіксами або порядком компонентів слів [42, с. 37]. Діалектні слова цього різновиду можуть розрізнятися суфіксами, префіксами, відсутністю чи наявністю афікса, одним із афіксів/афіксами при суфіксально-префіксальному словотворенні, порядком елементів-комполітів.

У романі автора «Троща» ми зафіксували 9 словотвірних діалектизмів: *господарка* ‘господарство’, *стрічався* ‘зустрічався’, *троха* ‘трохи’, *струєний* ‘отруєний’, *лавиця* ‘лава, ослін’, *зостав* ‘залишився’, *зодягатися* ‘одягатися’, *відси* ‘звідси’, *не чувся так зле* ‘не почувався настільки погано’. А в романі «Маруся» виявили 9 таких діалектизмів: *увдень* ‘вдень’, *лічниця* ‘лікарня’, *звідтам* ‘звідти’, *сальонка* ‘салон вагона потяга’, *тільки* ‘тільки’, *відки* ‘звідки’, *відсіль* ‘звідси’, *нард* ‘народ’, *боячила* ‘боялась’.

Розглянемо їх в контексті художніх творів: *Мого тата застрілили, хату і всю господарку спалили без будь-якого слідства* [II, с. 15], *І ось*

*настав той день, коли провідник Буревій начебто мав прийти на хутір Подорожчина, де Місько підпоїть його **струєним** вишняком і зодягне на руки кайдани [II, с. 170], Маєм ще одного смертельного ворога. Тиф. Уже й наш курінь зачепила пошесть. Бракує і ліків, і лікарів, і **лічниць** [I, с. 280], Він сказав, що недалеко **відсіль** проти денікінців стоїть ще один галицький корпус [I, с. 295].*

2.2.6. Етнографічні діалектизми

Етнографічні діалектизми – це специфічні слова, що називають предмети і явища, поширені лише в певній місцевості, позначають місцеві реалії, яких нема на решті національної території. Етнографізми, або непротиставні лексичні діалектизми, переважно пов’язані зі специфікою регіону, в якому вони поширені: з економічними чинниками, побутом, географічним положенням, матеріальною і духовною культурою тощо [42, с. 35].

У вищезгаданих романах ми зафіксували поодинокі етнографізми, зокрема: *кулеша* ‘страва з кукурудзяного борошна’ і *твинчик* ‘лейбик без рукавів’. Розгляньмо ці діалектизми в контексті творів: *Потішив чималий міх із кукурудзяною крупою, бо я любив **кулешу** і вмів її готувати не згірше за добру господиню [II, с. 191], Маруся теж промочла до нитки, цупка сорочка прилипла до тіла, поверх сорочки був ще легенький **твинчик**, який Маруся зодягала заради кишень – у правій і зараз насипом лежало зо два десятки набоїв до нагана, що заміняв їй шаблю [I, с. 78–79].*

Наведені етнографізми відбивають культурну специфіку історико-етнографічного регіону Східної Галичини, де поширений наддністрянський говір.

2.2.7. Семантичні діалектизми

Особливістю семантичних діалектизмів є те, що вони розкривають своє значення лише в контексті, адже йдеться про однакове звучання діалектного і літературного слова. Поза контекстом семантичні діалектизми можна сприйняти за літературні лексеми.

Семантичні діалектизми виникають кількома шляхами:

- 1) коли слово розвиває додаткове значення; пор.: *винó* – виноград і *винó* (середньозакарпатське) при літ. *вино* – напій; *ка́ша* – каша і крупа (середньозакарпатське) при літ. *каша*; південно-західне *гора* – гора і горище;
- 2) коли слово вживається з цілком новим значенням: *обі́д* – сніданок (середньозакарпатське); *нові́нка* – газета (середньозакарпатське, запозичено з чеської мови) [42, с. 36–37].

У романах Василя Шкляра ця група діалектизмів виявилася не чисельною. Наприклад, діалектизм *брати* в контексті розкриває значення «ловити, захоплювати»: – *Наказ головного штабу, – сказав Станімір. – Київ братимуть лише регулярні війська* [I, с. 125]. Семантичний діалектизм уживається з цілком новим значенням.

2.2.8. Акцентні діалектизми

Акцентні діалектизми мають відмінності в наголошуванні (*бу́ла, пі́ду, лю́блю, жи́ла, дровá*) [42, с. 38]. Наявність таких особливостей зумовлена, з одного боку, своєрідністю розвитку наголосу в різних говорах української мови (найчастіше відмінностями внаслідок дії аналогії), а з іншого, зовнішніми впливами (наприклад, наголос на передостанньому складі в західнокарпатських говорах виник під впливом польської мови). Найменше особливостей наголошування дослідники зафіксували в південно-східних говорах, найбільше – в південно-західних. Наведемо лише деякі акцентні

особливості південно-західних говорів української мови, зокрема наддністрянських:

1) відсутність у двоскладових іменників чоловічого і середнього роду з кореневим наголосом акцентної опозиції форм однини і множини: *го́луб* — *го́луби*, *ја́вір* — *ја́вори*, *о́зеро* — *о́зера*, *де́рево* — *де́рева* та ін.;

2) виключно коренева акцентуація іменників середнього роду з суфіксом **-ан’-а (-ан’-е)**: *опові́дан’а*, *мо́ўчан’а*, *переко́нан’а* та ін.;

3) початкове наголошення присвійних займенників жіночого та середнього роду: *мо́ја*, *мо́је*; *тво́ја*, *тво́је*; *сво́ја*, *сво́је*;

4) відтягнення наголосу на корінь в інфінітиві: *не́сти*, *ве́зти*, *ве́сти*, *пле́сти* та ін.;

5) відтягнення наголосу на корінь у першій особі однини теперішнього часу: *хо́джу*, *но́шу*, *пи́шу*, *ка́жу* та ін. [3].

Одна з наведених акцентних рис відбита в досліджуваних текстах Василя Шкляра, а саме: початкове наголошування присвійних займенників. Зважаючи на специфіку акцентних діалектизмів, у цьому пункті відступимо від прийнятого в нашій роботі способу оформлення текстових ілюстрацій і жирним шрифтом позначимо наголошений голосний: *Переда́й сей хрестик мо́ї Зені. Най зодягне малому* [I, с. 312].

2.2.9. Ономастичні діалектизми

У процесі дослідження ми спостерегли цікаві вияви тематичної групи ономастичних діалектизмів, яка покликана відбивати говіркові особливості, пов’язані з уживанням власних назв (імен, прізвищ, назв місцевостей, географічних об’єктів, рослин, тварин тощо). Ці діалектні одиниці на певному мовному рівні відрізняються від літературної норми, відображають

історичні, соціальні, культурні особливості регіонів, у яких побутують, та є джерелом для подальших досліджень із діалектології.

У прочитаних романах ми зафіксували поодинокі діалектизми-топоніми, серед яких: *Станиславов* ‘*Станіславів*’ (нині Івано-Франківськ), *Баришполь* ‘*Бориспіль*’. Наприклад, *Темна захмарена нічка була їм на руку – коваль сказав, що в **Баришполі**, за якихось десять верст відсіля, стоїть полк денікінської кінноти, яку можуть кинути їм навздогін* [I, с. 242 – 243].

Окремою цікавою групою діалектизмів у романах є антропоніми, у яких відбиті різнорівневі діалектні особливості: *Місько*, *Дзідзьо*, *Стефа*, *Влодко*, *Хведьо*. Чотири діалектні антропоніми зафіксовані в романі «Троща» і один в романі «Маруся». Характерні фонетико-морфологічні ознаки у цих псевдонімах і власних іменах, за незначним винятком, відсилають читача до південно-західного ареалу побутування. Лише зменшено-пестлива форма *Хведьо* містить фонетичну рису, яка характерна переважно південно-східному наріччю української мови та часто проявляється у мовленні поліщуків. Василь Шкляр в романі «Маруся» розповідає про Федька, відомого радянського військового діяча, а використовує зменшено-пестливу форму його імені другорядний персонаж роману – бабуся Санька Кулібаби: *Гарний **Хведьо**, гарно й зветься, сказала б Санькова бабуня Киля: в одному слові й ім'я, і фамілія, й прізвище* [I, с. 298].

Приклади вживання діалектних антропонімів у художній прозі Василя Шкляра: *Дзідзьо навіть ухитрявся посидіти з вудкою та потрусити верші* [II, с. 10], *Місько зі Шпаком знов презирнулися, бо Сірко ту цицьку теж ніколи не минав, наче її мала дати перемерзлому партизанові не ропавка, а поштива вдова-газдинька* [II, с. 17], *Була ще та рання пора, коли «хвилинку» не атакують завсідники, і ми зі **Стефою** трохи погомоніли* [II, с. 33].

Висновки до розділу 2

Василь Шкляр – відомий сучасний український письменник, автор історичних романів «Троща» та «Маруся». Спираючись на архівні матеріали, спілкуючись з мешканцями описуваних регіонів, чувши їхні говірки, вбираючи мовні перлини діалектів, йому вдається у своїх творах відтворити у художній формі історичні події та колорит місцевого мовлення. Автор у цих творах знайомить нас зі сторінками боротьби українського народу за відновлення незалежності у XX столітті.

У романі «Троща» Василь Шкляр звертається до теми боротьби УПА. Події в романі розгортаються в двох часових паралелях: після II світової війни на Тернопіллі та через чверть століття у великому місті на Сході України. Ми з'ясували це за маркерами-топонімами з цих регіонів. Відповідно встановили, що автор використовує наддністрянський говір галицько-буковинської групи південно-західного наріччя. Отож, діалектні одиниці в цьому творі письменника обумовлені тематикою твору та подієвим часопростором.

Історичною основою роману «Маруся» послуговували події визвольної боротьби українців у 1918–1920 рр., перекази місцевих жителів, архівні матеріали про родину Соколовських-патріотів. Діалектна основа роману не обмежена одним говором у зв'язку з тим, що до сюжету залучена велика кількість персонажів і події відбуваються у різних етнографічних регіонах. Окрім наддністрянського говору, тут фрагментарно представлений середньополіський говір, бо територіально це місцевість, де народилася отаманша Маруся. Проаналізувавши вищезгадані романи варто зауважити, що діалектна лексика є невід'ємною частиною творчості письменника. Вона задіяна як в авторській мові, так і в мові персонажів.

У ході дослідження ми виокремили такі групи діалектизмів: власне лексичні (словникові), морфологічні, фонетичні, фразеологічні, словотвірні, етнографічні, семантичні, акцентні, а також ономастичні діалектизми серед яких особливу увагу варто звернути на діалектні антропоніми.

Найчастіше в мові творів письменника представлені власне лексичні (словникові) діалектизми, інколи вони виявляють також фонетичні особливості. До частотних ми також віднесли морфологічні та фонетичні одиниці.

Меншою мірою представлені фразеологічні діалектні одиниці, а також словотвірні. Периферійними є етнографізми – специфічні слова, які називають предмети та явища, поширені лише в певній місцевості і, які пов'язані зі специфікою регіону. Вони представляють наддністрянський говір. Периферію щодо вживання становлять також семантичні та акцентні діалектизми.

Ономастичні діалектні одиниці (топоніми та антропоніми) мають фонетичні або словотвірні особливості, якими відрізняються від своїх літературних відповідників.

Отже, всього ми зафіксували 238 діалектизмів: 75 власне лексичних (словникових), 2 етнографічні, 1 семантичний, 18 словотвірних, 53 фонетичні, 58 морфологічних, 21 фразеологічних, 1 акцентний, а також 9 ономастичних діалектизмів.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ ДІАЛЕКТИЗМІВ

У ТВОРАХ АВТОРА

Василь Шкляр – один з найвідоміших сучасних українських письменників, твори якого вирізняються особливою стилістикою та глибоким зв'язком із національними й культурними цінностями України. Однією з характерних рис творчості Шкляра є використання діалектизмів – мовних елементів, які походять з різних українських діалектів. Ці слова та вислови дозволяють письменнику не тільки збагачувати текст, але й передавати автентичний дух українських регіонів, історичну атмосферу, соціокультурний контекст подій.

У цьому розділі магістерської роботи ми вивчимо питання про лінгвостилістичний потенціал діалектної лексики в художній літературі в цілому, розглянемо функційні параметри діалектизмів у творчості Василя Шкляра, дослідимо їхню роль в романах автора «Троща» та «Маруся» як важливих елементів мовного вираження.

3.1. Лінгвостилістичний потенціал діалектизмів

Діалектизми в літературних текстах – це слова або мовні вирази, характерні для певних територій, свідомо введені автором у твір із певною метою. Їх використання дає змогу письменникам підкреслити автентичність культурного середовища, відтворити мовну картину життя різних регіонів.

Якщо в розмовному мовленні діалектизми «є засобом вільного, невимушеного спілкування людей – носіїв певного говору», то в художньому стилі ці мовні засоби вживаються з метою відтворити розмовне

мовлення [31, с. 110]. Г. Козачук також звернула увагу на призначення діалектної лексики в літературі – виконувати певне завдання: «якщо діалектизми не вносять нічого нового у стилістичне забарвлення твору і не вплітаються органічно в його тканину, то вони порушують норми художнього стилю» [16].

Про значний лінгвостилістичний потенціал діалектизмів у художній літературі може свідчити широка палітра функцій, які, за спостереженнями сучасних науковців, ці засоби можуть виконувати.

Специфіку використання діалектних одиниць у художньому стилі ґрунтовно вивчають Василь і Валентина Грещуки. У монографії «Діалектне слово в тексті та словнику» дослідники зазначили, що діалектизми в мові художньої літератури зазвичай застосовуються згідно з авторськими стилістичними намірами, коли письменник прагне передати місцевий колорит, створити унікальну мовну характеристику персонажів, а також типізувати різноманітні характери соціальних верств. Ці мовні засоби дозволяють також відтворити традиції та культурні особливості українського народу. Використання діалектних слів у художньому тексті науковці вважають потужним засобом виразності, оскільки діалектизм у словнику є лексемою, що поєднує в собі територіальне та літературне значення, а в контексті твору він стає стилістичним елементом, що додає виразності та емоційної насиченості [5, с. 7].

Дослідники також наголошують, що на використання певного діалекту в художній літературі впливає передовсім його колоритність говору та етнографічна самобутність його носіїв. Дослідження того, наскільки представлені різнорівневі риси діалекту в художній літературі «зазвичай визначається мистецьким іменем, талантом творця художнього тексту: що більш відомий письменник, тим більша увага дослідників до

мови його текстів, у тому числі з погляду вживання у ній територіальних говорів» [5, с. 7].

До основних функцій, які можуть виконувати діалектні одиниці в художніх творах, В. Грещук відносить: номінативно-пізнавальну, експресивну, індивідуалізації персонажа, забезпечення художньої переконливості та етнографічної достовірності, типізації мови персонажів, збагачення літературної мови [5, с. 9 – 16].

Ця типологія частково перетинається з палітрою функцій діалектизмів, яку запропонував мовознавець О. Мельничук: культурно-історична, індивідуалізації мовлення персонажів, емоційно-експресивна, національно-ідентифікаційна, соціально-комунікативна [46, с. 36]. Учений акцентував увагу на важливості діалектизмів як засобу не лише передачі регіональних особливостей мови, але й створення виразного стилю художніх текстів, а також їхньої ролі в збереженні національної ідентичності. Ці функції описані в дослідженнях про діалектну лексику в українській літературі, зокрема, у творчості Івана Нечуя-Левицького, Ольги Кобилянської, Василя Стефаника та інших.

На сучасному етапі мовознавці активно вивчають діалектизми в художньому доробку різних авторів і в контексті їхніх творів розкривають конкретні функції. Наприклад, Г. Гримашевич описала діалектизми в романі Марії Матіос «Мами» «як важливий складник ідіостилю» авторки [7, с. 9]. Майстерність використання Марією Матіос діалектної лексики дослідниця пояснила тим, що письменниця сама володіє діалектом, тому вміло вплітає говіркові елементи в мовну тканину твору [7, с. 16]. Отож, у цьому романі, крім інших функцій, актуалізувалася також функція презентації самої письменниці як носія певного діалекту.

Далі розкриємо суть усіх наведених функцій діалектної лексики.

В. Грещук у своїй статті зазначає, що діалектні одиниці в художньому тексті виконують важливі функції, одна з яких – номінативно-пізнавальна, яка виявляється в тому, що діалектизми називають сегменти позамовної дійсності, які не мають однослівних відповідників в літературній мові. Наприклад, випасання худоби поширено по всій території України, проте в Карпатах в горян сформувалась ціла культура відгінного пастухування. Таким чином номінативну функцію реалій позамовної дійсності виконують діалектизми. Тут автор наводить такі діалектні лексеми: *ватаг* ‘той хто переробляє молоко на полонині’, *бринза* ‘спеціально приготвлений для зберігання посолений сир’, *путина* ‘дерев’яна діжка (вгорі розширена)’, *ловитси* ‘зсідається, гусне, утворюючи згустки (про молоко)’, *керлиба* ‘відходи від переробки молока на сир, з яких виготовляють вурду’, *ботелев* ‘дірявий кружок з ручкою для збивання молока, гусянки’, *дзерівний котел* ‘котел для відігрівання сиру’, *кужба* ‘залізний або дерев’яний гак, прикріплений до берфели, на який вішають котел над вогнищем’, *баїти* ‘упрівати, доводити до готовності повільно, на легкому вогні’, *вурда* ‘сир гіршої якості з вторинної переробки молока’ тощо. Вищезазначені діалектизми «... не лише номінують певні етапи, знаряддя й продукти переробки молока в полонині, а й містять інформацію, яка дає змогу через дискретні компоненти культури відгінного пастухування, вербалізовані діалектними лексемами, та безпосередній опис процесу переробки молока пізнати фрагмент цієї культури» [5, с. 9–10].

Експресивна функція діалектних одиниць полягає в протиставленні діалектизмів до слів літературної мови в одному художньому тексті. В. Грещук вважає, що експресивність діалектизму в структурі тексту зростає з його незвичності, «асистемності» щодо стандарту літературної мови в межах єдиного тексту [5, с. 10–11]. Діалектне слово, як і будь-яке інше, в

художньому творі отримує естетичне навантаження, проте зазнає додаткової експресивізації [5, с. 10–11].

В. Грещук наводить наступну функцію художнього твору – індивідуалізації персонажа літературного твору. Відповідно до цієї функції кожен герой літературного твору має специфічні індивідуальні риси мовлення, якими він відрізняється, виділяється серед інших персонажів. В. Грещук пише в статті: «Одним із засобів мовної індивідуалізації персонажа художнього твору є вкраплення в його мовлення певних діалектних одиниць. ... слугує ідентифікації героя як представника певної етнографічної групи [5, с. 11]». Це може бути одна – дві характерні діалектні лексеми. За певними діалектизмами легко впізнається регіональна належність персонажа [5, с. 11-12].

Функцію забезпечення художньої переконливості та етнографічної достовірності В. Грещук тлумачить так: «Без діалектних одиниць письменник не може обійтися, якщо він прагне художньо переконливо та етнографічно достовірно змалювати будь-які події, героїв, побут, ситуацію, пейзаж тощо, за умови, якщо вони цього вимагають. Якщо події у творі розгортаються, наприклад, на Гуцульщині, неможливо досягти ні художньої переконливості, ні етнографічної достовірності передовсім без відповідної гуцульської діалектної лексики» [5, с. 12]. Автор статті демонструє цю функцію уривком з твору М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»: «Теплим весняним ранком Іван ішов в полонину. Ліси, що дихали холодками, гірські води шуміли на скоках, а плай радісно підіймався угору поміж воринням <...> По далеких горбах самотіли тихі гуцульські оседки, вишневі від смерекового диму, яким прокурились гострі долини оборогів з запашним сіном, а в долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем [5, с. 13]».

За словами В. Грещука, для змалювання побуту, звичаїв, виробничої діяльності, інших сфер діяльності персонажів особливу роль відіграють етнографізми – «...діалектизми на позначення реалій і понять, що не мають відповідників у загальнонародній мові, бо властиві тільки певній етнографічній групі...» [5, с. 13].

В. Грещук таким чином обґрунтовує функцію типізації мови персонажів: «Діалектні особливості мовлення персонажів літературного твору часто використовуються як засіб типізації мови представника певної соціальної групи [5, с. 13]». Як зразок типізації мови персонажа автор наводить уривок із оповідання І. Франка «На роботі»: «Коби йно раз, – потім чоловік увикне! Ну, тумане якийсь! Пощо корбу розкручуєш? Хіба не видиш, що я ще на березі стою. Дай же ми в кибель добре стати, – не квапся! Подай сюда дзюбак! А риль ось, – добре! Сокиру і долото тре буде в руки взяти! Ну, – тепер! А поволі розкручуй – чуєш? поволі! А як задзвоню, то аби-сь витягав живо! [5, с. 14]». Виділені діалектизми вказують на носія бойківського говору, недавнього селянина з бойківського Підгір'я [5, с. 13–14].

В. Грещук пише: «Функція збагачення літературної мови виявляється в тому, що територіальні діалекти є надійним джерелом постійного поповнення передовсім лексичного складу літературної мови лексемами, функціонування яких територіально обмежено [5, с. 14]».

Культурно-історична функція діалектної лексики полягає у відтворенні побуту, звичаїв і світогляду українців, особливо тих, хто мешкає в сільській місцевості. Вони додають творам історичної глибини та автентичності [46, с. 36].

Національно-ідентифікаційна функція – це вираження за допомогою діалектизмів української національної самобутності, що особливо важливо в контексті творів, присвячених національно-визвольній боротьбі [46, с. 36].

Соціально-комунікативна функція. Діалектизми допомагають визначити соціальний статус, освіченість, характер персонажів і вказують на їх походження, місце проживання, соціальну належність [46, с. 36].

У працях радянського періоду роль діалектизмів у художній літературі розглядали дещо спрощено. Припускаємо, що це може бути обумовлене загальним ставленням тогочасної офіційної науки до народного мовлення як до категорично протиставленого літературній формі мови (а її тим часом невпинно наближали до російської). Прикладом цього може слугувати стаття А. Зеленько, де автор, поряд із етнографічною та експресивно-виражальною, розглядає комунікативну функцію діалектизмів і при цьому зводить її до того, що письменники минулого, вживаючи діалектні елементи рідних говорів у мові персонажів і авторській мові, свідомо чи несвідомо використовують їх замість слів літературної мови, а письменники радянської доби «не використовують діалектизмів у цій функції. Сприймаючи сучасну українську літературну мову як таку, що здатна виконати будь-які функції, передати будь-який відтінок значення, вони не мають потреби звертатися до діалектизмів, які нерідко лише заважають сприйняттю художнього твору» [14].

3.2. Функції діалектної лексики в романах «Троща» і «Маруся»

У романі «Троща» автор звертається до подій боротьби УПА. Хронотоп твору формують дві паралелі: після II світової війни на західноукраїнських теренах і через чверть століття у великому місті. Василь

Шкляр досить докладно позначає місцевість на Тернопіллі, де розгортаються події останніх років визвольних змагань: *Перед очима тихо несла свої води Стрипа...* [II, с. 11]; *На правому березі лежало село Ішків із прилеглим до нього мішаним лісом, на лівому – Багатківці з хуторами, а туди далі вгору за течією гніздилося ще більше село Купчинці* [II, с. 11]; *Криївка була вигідна тим, що недалеко протікала річечка Студенка, яка впадала у Стрипу...* [II, с. 82] тощо. Натомість скупі маркує місце проживання головного героя після багаторічного заслання й заборони повертатися в рідні краї: *На схід, бандьора, на схід! Я мав уже майже п'ятдесят, а в голові досі гуляла романтика, тому обрав собі це козацьке місто на Дніпрі, і гадки не маючи, що від козаччини тут не лишилося й сліду* [II, с. 21].

Отож, маркери-топоніми відсилають читача передусім до ареалу наддністрянського говору галицько-буковинської групи південно-західного наріччя. Сам автор у післямові до роману окреслив його мовний простір як галицький діалект [II, с. 411], очевидно, зважаючи на назву історико-етнографічного регіону Галичина, який включає території сучасних Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської областей [12].

Оповідь від першої особи – головного героя на псевдо Місяць – вимагає використання мовних одиниць, здатних забезпечити художню переконливість та етнографічну достовірність тексту. Закономірно, що письменник не може обійтися без місцевої лексики й фразеології, коли персонаж-діалектоносій від свого імені пригадує повстанське минуле, змальовує побут галицьких селян тощо: *Ми цофнули назад і тут зрозуміли, що хоч-не-хоч, а настав час розбігатися* [II, с. 26]; *Мені знов захотілося на свою «перину», яку я залишив у заростях шувару...* [II, с. 41]; *В одну мить видерся з калабані, та бігти не зміг* [II, с. 30]; *Скільки душ відлетіло до*

пекла, не скажу, не бачив, бо чимдуж побіг з того місця, де мене вже **закмітили** [II, с. 30]; Вона була гарненька з лиця, але через великі губи на Зоньку казали **варгата** [II, с. 70]; Пізньої ночі я покинув стодолу коваля Васюти й пішов у напрямку села Семиківці, де на полі була **догідна** криївка [II, с. 82]; Із **трощі** він вийшов босий на день раніше за мене... [II, с. 85]; Мене із Сірком **ледве шляк не трафив**, коли Місько зробив зізнання [II, с. 101].

Виразними маркерами наддністрянського походження головного героя поряд із діалектною лексикою та фразеологією стають місцеві граматичні форми, вжиті як у внутрішніх монологів-роздумах, так і в діалогічних репліках: **Чули-сьти**, що сказав друг Пластун? Я вийду, вийду, вийду живим із трощі, бо я її знаю, як свою кишеню, тут мені кожен **пташок** брат, кожна купина перина [II, с. 42]; Але я вийду, друже Пластуне, вийду, вийду, бо ти мені так наказав, **за їдно** лиш хочу **сі вибачити перед тобов**, друже, що **не здогнав** я тоді провідника, щез він з моїх очей, провідник Корнило, тому так **сі стало** [II, с. 43]; Я **сі вчив** з ними, знаю. Такі подібні були **між собов**, що не відрізниш [II, с. 145].

Різномірні діалектизми, вкраплені в діалоги й полілоги повстанців і галицьких селян, також стилізують мовлення під місцеві говірки, забезпечуючи природність тексту. Ці одиниці правдиво передають особливості усно-розмовного мовлення персонажів: І провідник сказав, що мусимо звідси **вицофуватися** [II, с. 24]; Ні, **всилав** хтось зі своїх [II, с. 84]; **Чула-м**, ти був у бою [II, с. 94]; **Най би мене грім убив**, якщо то був я [II, с. 105]; Але знав і те, що ти чесний **хлоп** і відданий Організації [II, с. 107]; **Вуйко** Матвій і **цьоця** Юстина поїхали [II, с. 234].

Особливу функцію говіркові елементи виконують в епізодах спілкування головного героя зі Стефою. У російськомовному місті рідний

діалект стає своєрідним маркером для встановлення взаємної довіри, засобом ідентифікації «своєї» людини: *Кілько* вам грудочок цукру? [II, с. 33]; *Мама казали, що я сі вродив* зі срібною ложечкою *в писку* [II, с. 33]; *Хтів би-м* мати таку дружину, як ви, *Стефо* [II, с. 294].

Окремою цікавою групою діалектизмів у романі постають антропоніми (*Місько, Дзідзьо, Стефа, Влодко*). Характерні фонетико-морфологічні ознаки у цих псевдонімах і власних іменах безпомилково відсилають читача до південно-західного ареалу побутування. Проте функційне навантаження цієї групи власних назв не обмежується лише локалізацією подій. Ці одиниці здатні виконувати цілий комплекс функцій одночасно, вони також відбивають виразні риси місцевого мовлення і забезпечують достовірність у тексті.

Отже, діалектизми посідають важливе місце в мовній палітрі роману Василя Шкляра «Троця». Вони функціують передусім як засоби локалізації подій, забезпечують художню достовірність у відображенні персонажів-галичан, відтворюють місцевий колорит мовлення тощо.

Висновки до розділу 3

Твори Василя Шкляра вирізняються особливою стилістикою й глибоким зв'язком з національними та культурними цінностями України. Як зазначалось раніше, він активно використовує діалектизми у своїй творчості. Вони допомагають збагачувати текст, передавати автентичних дух регіонів, історичну атмосферу, соціокультурний контекст подій.

У цьому розділі нашого дослідження ми розглядали лінгвостилістичний потенціал діалектної лексики в художній літературі загалом та функції діалектизмів у творчості Василя Шкляра, їхню роль в романах «Троща» та «Маруся» як важливих елементів мовного вираження.

У розмовному мовленні діалектизми є засобом невимушеного спілкування людей, однак в художньому стилі вони виконують певні завдання, зокрема, вживаються з метою відтворити розмовне мовлення.

Про лінгвостилістичний потенціал діалектної лексики свідчить широка палітра функцій, які вони здатні виконувати: передавати місцевий колорит, створювати унікальну мовну характеристику персонажів, типізувати різноманітні характери соціальних верств, відтворювати традиції та культуру українського народу тощо. Діалектизми – це потужний засіб виразності, бо вони поєднують в собі і літературне, і територіальне значення, а в контексті твору ще й додають виразності та емоційної насиченості.

У нашому сьогоденні мовознавці активно вивчають діалектизми в художньому доробку різних авторів і в контексті їхніх творів розкривають конкретні функції.

Варте уваги й те, що в радянський період роль діалектизмів у художній літературі розглядали дещо спрощено. Гадаємо, що це спричинено

ставленням тогочасної науки до народного мовлення як до категорично протиставленого літературній формі мови.

В романі «Троща» оповідь головного героя на псевдо Місяць вимагає використання діалектних одиниць, які забезпечили б художню переконливість та етнографічну достовірність тексту. Різномірні діалектизми у мовленні персонажів стилізують його під місцеві говірки, забезпечуючи природність тексту. У російськомовному місті наддністрянський діалект стає засобом ідентифікації «своєї» людини. Функційна роль діалектних антропонімів полягає в тому, що вони відсилають читача до південно-західного ареалу побутування, тобто локалізують події, а також відбивають риси місцевого мовлення і цим самим забезпечують достовірність тексту.

Отож, діалектизми в романі «Троща» функціують передусім як засоби локалізації подій, забезпечують художню достовірність у відображенні персонажів-галичан, відтворюють місцевий автентичний колорит мовлення, підкреслюючи національні та регіональні особливості мовлення персонажів, відтворюють соціокультурний контекст, виражають індивідуальність персонажів, допомагають створити особливу атмосферу, додають неповторної виразності та національного колориту, сприяють глибокому зануренню читача в атмосферу і мовну ситуацію епохи, а також формують реалістичну картину зображуваного.

ВИСНОВКИ

Діалектна лексика фіксується, як в усній, так і в писемній мові, але саме завдяки введенню діалектизмів письменниками до художніх творів вона може поповнювати літературну мову.

Діалектизми в мові художніх творів були об'єктом дослідження багатьох українських мовознавців, зокрема І. Матвіяса, Б. Кобилянського, Василя та Валентини Грещуків, Ф. Жилка, В. Німчука, С. Єрмоленко, А. Зеленька, Г. Аркушина, Х. Стецик, Т. Бикової, П. Гриценка, В. Грищука, Ю. Громика, Л. Пени та інших. Наразі проблема функціонування діалектизмів у художньому тексті є предметом активних науково-лінгвістичних студій.

Як раніше, так і сьогодні письменники вживають діалектну лексику у своїх творах. Якщо в XIX ст. такий вжиток не був стилістично вмотивованим, оскільки літературно-нормативне тло лише формувалося, а ці елементи сприймалися як цілком нейтральні, то вже до початку XX ст. у творчості видатних майстрів слова діалектизми стають засобами авторського вираження й експресивними одиницями, які слугують для відтворення місцевого колориту, маркування часопростору, індивідуалізації персонажів тощо.

Ступінь насиченості діалектизмами художніх текстів варіюється від окремих вкраплень у мову персонажів до написання творів певним територіальним діалектом.

У художній літературі представлені всі територіальні діалекти української мови. Однак помітно, що увага науковців прикута переважно до творів із діалектизмами південно-західного наріччя. Вочевидь, це варто пояснити загальним колоритом цього регіону, його діалектною строкатістю,

збереженістю діалектів на сучасному етапі та значною відмінністю цих говорів від літературної мови.

Упровадження діалектних форм у художнє мовлення є одним із показників культури авторського письма. Вдале поєднання літературного та розмовного мовлення свідчить про високу культуру художнього стилю, вміння автора користуватися всіма багатствами нашої мови.

Приклади літературно-діалектної взаємодії є у творчості багатьох сучасних письменників із різних регіонів України, зокрема, у Василя Шкляра. Для того, щоб досягнути виразності художнього мовлення автор свідомо вводить у мовлення персонажів, рідше – в авторську мову наділені функційно-стилістичними характеристиками діалектизми. Мова його творів чиста, багата, літературна та містить доречно вжиту діалектну лексику, без якої неможливо було б представити регіональну картину світу.

Саме його романи «Троща» і «Маруся» послугували матеріалом для нашого дослідження.

У розділі 1 кваліфікаційної роботи ми визначили зміст ключових зі своєї теми понять «діалектизм» і «різновиди діалектизмів»; зупинилися на аспектах вивчення діалектних одиниць в українському мовознавстві, оглянули наукові праці про говіркову лексику в художній літературі.

Діалектизми – це особливі мовні одиниці, які проявляються на всіх рівнях мови й належать до територіального пласту лексики. Вони становлять цікавий і невичерпний об'єкт для вивчення, оскільки народні говори, як і мова в цілому, не перебувають у застиглому стані, а проявляють динаміку, зазнають постійних змін.

У розділі 2 ми представили діалектну основу романів Василя Шкляра «Троща» і «Маруся», а також проаналізували в структурно-семантичному аспекті виявлені в них діалектизми.

Отож, у обох творах представлені говіркові елементи з наддністрянського говору південно-західного наріччя, частково в романі «Маруся» зафіксовані середньополіські говірки північного наріччя. Діалектні одиниці з кількох регіонів у художній прозі автора обумовлені різними причинами, наприклад, тематикою твору та часопростором.

У ході дослідження діалектизмів у прозі Василя Шкляра ми виокремили такі структурно-семантичні групи цієї лексики: власне лексичні (словникові), морфологічні, фонетичні, фразеологічні, словотвірні, етнографічні, семантичні, акцентні. Крім того, в межах цих груп вияскравлюються діалектні антропоніми та ономастичні діалектизми.

Проаналізувавши говіркові елементи у романах «Троща» та «Маруся», ми зробили певні висновки про особливості використання письменником діалектного матеріалу.

Отож, методом суцільного відбору зафіксовано 238 діалектних одиниць, із них у романі «Троща» – 122 одиниці, «Маруся» – 116 одиниць.

Серед діалектних одиниць у романі «Троща» за сукупністю мовних ознак було виокремлено такі групи діалектизмів:

- 1) власне лексичні (43 одиниці = 35,2 %);
- 2) морфологічні (33 одиниці = 27 %);
- 3) фонетичні (17 одиниць = 14 %);
- 4) діалектні фразеологізми (14 одиниць = 11,5 %);
- 5) словотвірні (9 одиниць = 7,4 %);
- 6) діалектні антропоніми (4 одиниці = 3,3 %);
- 7) етнографічні (1 одиниця = 0,8 %);
- 8) ономастичні (1 одиниця = 0,8 %).

Із них найбільш продуктивною є група власне лексичних діалектизмів. Це свідчить про плідне використання цього типу діалектної лексики у

художніх творах, де вони слугують засобом «оживлення» лексичних ресурсів літературної мови.

У романі «Маруся» серед аналізованих одиниць було виокремлено такі групи діалектизмів:

- 1) фонетичні (36 одиниць = 31 %);
- 2) власне лексичні (32 одиниці = 27,5 %);
- 3) морфологічні (25 одиниць = 21,6 %);
- 4) словотвірні (9 одиниць = 7,7 %);
- 5) діалектні фразеологізми (7 одиниць = 6 %);
- 6) ономастичні (3 одиниці = 2,6 %);
- 7) етнографічні (1 одиниця = 0,9 %);
- 8) семантичні (1 одиниця = 0,9 %);
- 9) акцентні (1 одиниця = 0,9 %);
- 10) діалектні антропоніми (1 одиниця = 0,9 %).

Примітно, що в цьому романі найчастотнішими виявилися ті самі групи діалектних одиниць (фонетичні, власне лексичні, морфологічні). Як бачимо, в обох творах рідко використовувані етнографізми (або непротиставні діалектизми).

Мові романів «Троща» та «Маруся» характерні фонетичні діалектні одиниці. Послідовне відтворення фонетичної специфіки наддністрянського діалекту ми простежували переважно в мовленні персонажів, що цілком закономірно, оскільки саме вимова звуків і звукових комплексів відбиває живе розмовне мовлення й визначає приналежність діалектоносія до певного говору.

Більш територіально маркованим є морфологічний рівень мови романів. Часте вживання морфологічних діалектизмів свідчить, що ці слова

посідають важливе місце серед засобів створення мовної характеристики наддністрянського діалектного етноконтинууму.

Основою лексичного складу творів, поряд із літературною мовою, слугує наддністрянський говір, рідше – середньополіський (у романі «Маруся»). Мовленню персонажів, на відміну від мови автора, характерна висока частотність лексичних діалектизмів. Використання цих говіркових одиниць в авторській мові непослідовне, фрагментарне. Однак із-поміж діалектизмів різних структурних рівнів цієї лексики в мові автора виявилось найбільше.

Зібраний та проаналізований нами діалектний матеріал дає підстави стверджувати, що найчисельнішу групу в прозі автора становлять власне лексичні (словникові) діалектизми. Серед цих лексем виокремилися тематичні групи іменників, що називають природні об'єкти, соціальний стан, частини будинку, предмети побуту, худобу, господарську діяльність, елементи одягу, меблі, страви, посуд, квіти, професії, абстрактні поняття, військові поняття тощо. Такі діалектизми в тексті не лише виконують номінативну функцію, а й дають змогу з'ясувати світовідчуття, світосприймання окремих персонажів, соціальних груп.

У романах Василя Шкляра також зафіксовані діалектизми-дієслова, які слугують для вираження дій та станів.

Своєрідність наддністрянського говору виявляється і в лексемах, що належать до інших частин мови, зокрема прикметників, прислівників, чия роль полягає в характеристиці явищ, предметів та персонажів.

Важливим складником мови творів Василя Шкляра виступають наддністрянські діалектизми фразеологічного рівня. Локальні явища діалектної фраземіки зосереджені передусім в мовленні персонажів, оскільки посилюють його емоційно-експресивну виразність.

Аналізований ряд різнорівневої діалектної лексики має також стилістичне значення. Це ми дослідили в розділі 3.

Уживання діалектизмів у творах Василя Шкляра цілком умотивоване, зрозуміле й виправдане. Вони індивідуалізують персонажів, характеризуючи їх як носіїв особливої ментальності, виступають засобами образотворення й розкриття їхнього внутрішнього світу, передають емоційний стан героїв, репрезентують широке коло назв осіб, створюють чітку картину реалій зображуваного суспільного життя, забезпечують достовірність та повноту відтворення місцевого колориту.

Ми також виявили функцію діалектизмів, яка полягає в розмежуванні «своїх» та «чужих» персонажів, коли в мовлення перших вкраплено рідний діалект, а в мовлення других – елементи чужої мови («Троща») або іншого діалекту («Маруся»).

У романах «Троща» та «Маруся» діалектна лексика є важливим компонентом авторського стилю. Василь Шкляр майстерно вплітає елементи говорів у діалоги, створюючи тим самим особливе мовне полотно, яке підкреслює регіональну самотність і соціальну приналежність персонажів. Таким чином, діалектна лексика в прозі Василя Шкляра не лише є засобом зображення мовної реальності, а також важливим інструментом для забезпечення етнографічної достовірності.

Загалом наявність діалектизмів у літературних творах обумовлена розумінням з боку самого письменника такої необхідності – забезпечити художню достовірність, переконати читача у правдивості зображуваного, автентичності, відповідності реаліям тощо. Із цього погляду говіркові елементи виступають обов'язковим і органічним складником змісту творів.

Отож, взаємозв'язки літературної мови і територіальних діалектів на сучасному етапі належать до кола найважливіших питань в українському

мовознавстві, навіть попри те, що ця взаємодія ставала предметом дослідження багатьох науковців-філологів. Художнє мовлення не лише відбиває процеси входження діалектної лексики в літературний різновид мови, її закріплення там, а й впливає на формування авторського стилю.

Перспективи подальших студій можуть бути спрямовані на вивчення діалектизмів у творах автора в інших аспектах, зокрема, в етнолінгвістичному.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія : навч. посіб. з регіон. діалектології. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 257 с.
2. Аркушин Г. Л. Західнополіська лексика в художній літературі. *Народна лексика Західного Полісся* : монографія. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. 236 с. С. 129–189.
3. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К., 1980.
<http://litopys.org.ua/ukrmova/um156.html>
4. Бибик С. Діалектне слово у словнику і в тексті. *Семантика мови і тексту* : зб. ст. VIII Міжнар. конф. Ів.-Франківськ : Плай, 2003. С. 46–50.
5. Грещук В., Грещук В. Діалектне слово в тексті та в словнику : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. 372 с.
6. Грещук В. В. Територіальні діалекти і мова художньої літератури: типологія зв'язків. *Студії з українського мовознавства* : Вибрані праці / Упор. Р.Бачкур. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. С. 347–360.
7. Гримашевич Г. Діалектна лексика в романі Марії Матіос «Мами». *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 19. 2023. С. 7–19.
8. Гриценко П. Ю. Діалектизм. *Українська мова* : енциклопедія. К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2000. 752 с. Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrmova/um204.htm>
9. Громик Ю., Яворський А. Поліські діалекти в сучасній художній літературі : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 304 с.
10. Дичка Н.І., Гордієнко Н.М. Особливості відтворення діалектизмів у перекладі (на матеріалі українського перекладу новели Н. Патерсона

«Scotch Settlement»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Філологія. 2018. № 36. Том 2. С. 131–133.

11. Дружинець М., Генісова О. Репрезентація діалектизмів у прозі Ю. П. Винничука: локальні лексичні елементи. *Причорноморські філологічні студії*. 2023. № 1. С. 5–10.

12. Енциклопедія сучасної України. Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-28395>

13. Єрмоленко С. Я. Говіркове багатоголосся сучасної української прози. *Українознавство*. Число 1. 2008. С. 198–205.

14. Зеленько А. С. Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine22-10.pdf>

15. Кобилянський Б. Діалект і літературна мова. К. : Рад. школа, 1960. С. 38.

16. Козачук Г. О. Діалектизми в сучасній прозі. URL : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs / Magazine5-10.pdf> (дата звернення: 19.11.2024)

17. Козлова О. А., Митько Н. А. Авторські модифікації фразеологізмів в історичному романі В. Шкляра «Маруся». *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. С. 130–134.

18. Колоїз Ж. В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 4. С. 98–117.

19. Кочерган, Михайло Петрович. Загальне мовознавство : підруч. для студ. філол. спец. ВНЗ. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Видавничий центр «Академія», 2006. 463 с.

20. Кравець Я. Василь Стефаник у французькомовному прочитанні. *Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка*. Серія

«Слово». Вип. 16 (63). 2022. С. 323–334. Режим доступу :
[https://doi.org/10.31471/2304-7402-2022-16\(63\)-323-334](https://doi.org/10.31471/2304-7402-2022-16(63)-323-334)

21. Матвіїшин О. Діалектизми Василя Стефаника крізь призму перекладу німецькою мовою. *Наукові записки* [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Філологічні науки. 2019. Вип. 175. С. 714–718.

22. Матвіяс І. Діалектна основа української літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 6. С. 26–36.

23. Матвіяс І. Роль покутського говору в мові творів Василя Стефаника. *Культура слова*. 2010. Вип. 72. С. 71–80.

24. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. К. : Наукова думка, 1990. 164 с.

25. Медвідь О. Проблема використання діалектизмів і просторіччя в українському художньому перекладі. *Другий Міжнародний конгрес україністів*. Доповіді і повідомлення (Львів, 22–28 серпня 1993 р.). Львів, 1993. С. 272–277.

26. Микитюк О. Діалектизми як засіб увиразнення текстів Мирослава Дочинця. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 2. С. 85–90.

27. Мокляк Я., Микитюк О. Діалектизми у романі Петра Кралюка «Сильні та одинокі». *Українська мова в просторі й часі* : матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 17–19 квітня 2019 року, Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 102–103 (Діалектна лексика сучасної української мови).

28. Пена Л. І. Гуцульські діалектні риси в поезії Марії Матіос. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2010. Вип. 25–26. С. 77–81.

29. Пена Л. І. Діалектні риси художньої прози Дмитра Пожоджука. *Українські студії в європейському контексті*. № 7. 2023. С. 100–110.

30. Пена Л. І. Діалектизми в ідіостилі Галини Турелик. *Султанівські читання*. 2014. Вип. 3. С. 359–365.
31. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови. К. : Либідь, 1993. 248 с.
32. Прадїд Ю. Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок). *Мовознавство*. 1992. № 5. С. 44–47.
33. Прокопович Л. Лексико-семантичні особливості закарпатських говірок у романі Мирослава Дочинця «Мафтей». *Вісник Запорізького національного університету*. 2018. № 2. С. 76–83.
34. Ричагівська Ю. Є., Захарчук О. В. Діалектизм *троща* в однойменному романі В. Шкляра *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні і правові підходи, комунікативні та педагогічні стратегії*: матеріали X Всеукр. наук.-практ. конфер. 2023. С. 164 – 166.
35. Спанатій Л. С. Діалектизми та їх місце в мовному і метамовному дискурсі (на матеріалі роману «Століття Якова» В. Лиса). *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Філологія. Мовознавство»*. Т. 219, Вип. 207. 2013. С. 110.
36. Стецик Х. М. Функціональний статус діалектизмів у західноукраїнському варіанті літературної мови (на матеріалі художніх творів). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72) № 4 Ч. 1. С. 77–81.
37. Стецик Х. М., Добровольська Л. А. Стилїстичні функції діалектизмів у сучасній українській літературі (на матеріалі роману «Залізна вода» Мирослава Лаюка). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика. Том 33 (72). No 5. Ч. 1. 2022. С. 76–80.*
<https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.5.1/13>

38. Стечик Х. Наддністрянський діалект у сучасній українській літературі. *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ, 2019. № 20. С. 142–149.

39. *Студентські лінгвістичні студії* : збірник статей. Вип. 11. Відп. за випуск Г. М. Доброльожа, Н. М. Дяченко. Житомир, 2020. 127 с.

40. Ткаченко Т. Діалектизми в мові прози Михайла Стельмаха. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Черкаський нац. ун-т імені Б. Хмельницького, 2011. Вип. 12–13. С. 232–235.

41. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник. Хмельницький, 2017. 158 с.

42. Українська діалектологія : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (українська мова і література) / Уклад. Ю. Є. Ричагівська. Рівне : РДГУ, 2022. 82 с.

43. Ципердюк О. Гуцульські діалектизми в мові роману «Непрості» Тараса Прохаська. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2012. Вип. 32–33. С. 242–250.

44. Чабаненко В. А. Говіркове мовлення як джерело експресивних засобів української літературної мови. *Українська літературна мова у її взаємодії з територіальними діалектами*. К. : Наукова думка, 1977. С. 189–200.

45. Чому в українську мову повертається мода на діалекти? Режим доступу до статті : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2606464-comu-v-ukrainsku-movu-povertaetsa-moda-na-dialekti.html>

46. Шевченко Л. Ю. Стилїстика української мови. Київ : Либідь, 2002. 245 с.

47. Ювілей Василя Шкляра. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/yuviley-vasylya-shklyara-tsytyaty/31299230.html>

48. Яворський А. Ю. Актуалізація поліських говорів у сучасному художньому тексті : автореф. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2015. 20 с.

49. Яворський А. Ю. Теоретичні засади вивчення діалектизмів у мові художньої літератури. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. № 2. С. 230–236.

50. Яким М. Б. Полісемійність ареальних фонем (на матеріалі іменних фразем бойківських говірок). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* : зб. наук. праць. 2017. Вип. 8. С. 151–156.

51. <https://slovnyk.ua/>

52. <https://sum20ua.com/?wordid=0&page=0>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І.Шкляр Василь. Маруся. Харків : КСД, 2023. 384 с.

ІІ.Шкляр Василь. Троща. Харків : КСД, 2021. 416 с.